

GÖTEBORGS UNIVERSITET

”Det europeiska miraklet”

Synen på västerlandets uppsving i historialäroböcker för gymnasiets A-kurs

Examensarbete på lärarprogrammet av David Kidner

LAU370

Handledare: Tomas Nilson

Examinator: Kenneth Nyberg

Rapportnummer: VT08-1040-02

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: "Det europeiska miraklet". Synen på västerlandets uppsving i historialäroböcker för gymnasiet A-kurs

Författare: David Kidner

Termin och år: VT 2008

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Tomas Nilson

Examinator: Kenneth Nyberg

Rapportnummer: VT08-1040-02

Nyckelord: historia, västerlandets uppsving, det europeiska miraklet, eurocentrism, läromedel, läromedelsanalys

Sammanfattning: David Kidner undersöker synen på västerlandets uppsving i historialäromedel för gymnasiet A-kurs. Frågeställningarna var följande: *Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?* och *Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen?*

Resultatet visar att frågan om västerlandets uppsving inte diskuteras i tillräckligt stor utsträckning för att uppfylla kursplanens mål. Vidare förmedlas en eurocentrisk bild av västerlandets uppsving vilket resulterar i en förklaringsmodell som framställer européer som överlägsna andra. Resultatet stämmer överens med tidigare forskning om synen på väst/europas förhållande till andra kulturer i läromedel. Kidner menar att detta är problematiskt därför att det framställer européer och Europa som bättre än andra. Detta är potentiellt skadligt för skolelever och samhällets syn på "de andra" och sig själva. Kidner förespråkar att de grundläggande orsakerna om västerlandets uppsving tydliggörs och nyanseras i läroböckerna så att elevers uppfattning om sig själva och andra inte snedvrids.

Tack till:

Örjan Emilsson och Magnus Hermansson Adler för litteraturtips och hjälp
Etnologiska institutionen för hjälp och engagemang
Thomas Nilson för handledning och intressanta diskussioner
Dagny o Vilda för tålamod

Innehåll

Figurförteckning	1
1 Inledning	2
2 Syfte, frågeställningar	3
3 Bakgrund	4
3.1 Vad säger kursplanen	4
4 Teoriöversikt	6
4.1 Orientalism	6
4.2 Vad säger forskningen om ”Det europeiska miraklet”	7
4.2.1 De geografiska förklaringarna	7
4.2.2 De genetiska förklaringarna	8
4.2.3 De kulturella förklaringarna	9
4.2.4 Världssystemteori	11
4.3 Sammanfattning och teoridiskussion	12
5 Tidigare forskning	13
5.1 Läroboksforskning om västvärldens förhållande till resten av världen	13
5.1.1 Skolboks-Islam och ”Arabstormen”	13
5.1.2 Afrikabild för partnerskap? och Afrika i skolböcker	14
5.1.3 Den europeiska diskursen skildrad i läroböcker i samhällskunskap A	15
5.1.4 Fängslande frihet	15
5.1.5 Vems är historien?	16
5.2 Övrig forskning	17
5.2.1 Är förlagen ointresserade av forskning?	17
5.2.2 Den politiska läroboken	17
5.3 Sammanfattning tidigare forskning	18
6 Material	19
6.1 Läromedlens betydelse	19
7 Metod	20
8 Resultat	22
8.1 Alla tiders historia Maxi	22
8.1.2 Sammanfattning Alla tiders historia Maxi	24
8.2 Sekvens - Historia A	24
8.2.3 Sammanfattning Sekvens Historia A	26
8.3 Historia A (Interskol)	27
8.3.1 Sammanfattning Historia A (Interskol)	28
8.4 Milstolpar Historia A	29
8.4.1 Sammanfattning Milstolpar Historia A	31
8.5 Epos	31
8.5.1 Sammanfattning EPOS	34
8.6 Sammanfattning av Resultatdelen	34

9 Diskussion	36
9.1 Teorierna	36
9.2 Resultatet	38
9.3 Tidigare forskning	39
9.4 Varför ser det ut som det gör i läroböckerna?	40
9.5 Avslutning	42
Referenser	43

Figurförteckning

Tabell 8.1 Resultatöversikt	35
Figur 9.1 Läroboksproduktion idag	41
Figur 9.2 Önskvärd läroboksproduktion	41

1 Inledning

Under min slutpraktik på lärarprogrammet nyligen hade jag ett avsnitt för eleverna om fattiga och rika länder i världen. Jag började med en historisk översikt om varför vi har fattiga och rika länder, sedan gick jag över till hur det ser ut i idag för att slutligen diskutera med dem hur vi kan komma till rätta med problemen. En allmänt accepterad uppfattning idag, inom både forskarsamhälle och litteratur som riktar sig till allmänheten, är att det var kolonialismen och imperialismen som lade grunden för mycket av den uppdelning i rika och fattiga länder som vi har idag (vissa menar att det var först i och med industrialiseringen som den totala dominansen etablerades¹).

Att Europa koloniserade världen och byggde upp stora imperier från 1500-talet och framåt var alltså ett "startskott" för den ojämna resursfördelning som vi kan se idag. Men rimligtvis måste man dra förklaringarna längre bakåt i tiden än så. Varför koloniserade Europa världen och inte tvärtom? Under lektionen med min historiska översikt använde jag mig av Jared Diamonds bok *Vete, vapen och virus* från 1997 som en möjlig förklaring till varför det ser ut som det gör². På lärarutbildningen i historia framhålls Diamonds teorier som en sannolik förklaring till varför Europa har kommit att dominera världen. Boken diskuterar olika geografiska och klimatmässiga förutsättningar som den främsta orsaken. På den efterföljande hemtentan fick eleverna förklara och reflektera över Diamonds teori. En elev kommenterade då att det var intressant att de fick lära sig den här typen av teorier och ställde sig också frågande till varför de aldrig har fått göra det innan.

Efter att ha läst elevens kommentar funderade jag på påståendet. Är dessa frågor någonting som bör ingå i grundskole- och/eller gymnasieutbildningen? För min egen del så kan jag inte komma ihåg att vi någonsin berörde frågorna om de historiska orsakerna till världens ojämlikhet i skolan. Nu för tiden betraktar jag de frågorna som mycket viktiga och grundläggande för mitt eget historiamedvetande och syn på världen. Jag tror att dessa frågor har stor betydelse för individens utveckling därför att de lägger grunden till hur man betraktar människor från andra delar av världen. Det är mycket lätt att, precis som våra europeiska förfäder gjorde, sluta sig till uppfattningen att européer är intelligentare än andra folk därför att de lyckades utveckla den teknologi och organisering som krävdes för att dominera världen. Man hamnar då i en rasistisk förklaring som får många negativa konsekvenser för individens syn på människor utanför Europa. Främlingsfientlighet, intolerans för andra kulturer, oförmåga att förstå andras handlande och deras situation eller ovilja att förbättra världen är några av de följder som ett sådant synsätt kan få. Den rasistiska förklaringen är avfärdad av större delen av forskarsamhället idag men om området är en ickefråga i skolan så blir återigen den rasistiska eller andra orimliga förklaringsmodeller möjliga i

¹ För en utförlig diskussion se kapitlet Teoriöversikt

² Diamond Jared 1997 *Vete, vapen och virus* Nordstedts Förlag.

elevernas och i förlängningen medborgarnas och samhällets medvetande. En snabb kontroll i min praktikskolas historiabok bekräftade det som eleven jag nämnde ovan och jag själv misstänkte: Europas dominans över världen diskuteras och förklaras inte över huvudtaget.

Jag vill i min uppsats undersöka om detta stämmer överlag i de läroböcker som används i skolan idag. Forskning visar att läroboken har en avgörande betydelse för det stoffurval som läraren gör, och det är därför av intresse att undersöka hur läroböcker framställer frågan³.

2 Syfte, frågeställningar

Forskningen om varför Europa kom att dominera världen är väldigt omfattande. De olika förklaringarna kan delas in i fyra områden⁴ :

- De genetiska förklaringarna. Européer är mer intelligenta än andra folk.
- De geografiska förklaringarna. Europas geografi skapade avgörande fördelar.
- De kulturella förklaringarna. Den europeiska kulturen/samhället skapade avgörande fördelar.
- Världssystemteori. Att Europa fick ett övertag handlar om globala konjunkturer och tillfälligheter.

Dessa förklaringar är alltså de som forskarsamhället har producerat som förklaringar till varför just Europa och dess ättlingar har kommit att dominera världen. Jag vill undersöka hur dessa olika förklaringar, eller andra förklaringar, återspeglas i läroböckerna. Syftet med uppsatsen är *att undersöka hur läroböcker i historia för gymnasieskolans A-kurs framställer frågan om varför Europa har kommit att dominera världen.*

Man kan tänka sig ett antal olika svar på denna fråga. Vissa böcker kanske uttryckligen framhåller en av dessa förklaringar ovan som den rätta. Andra böcker kanske använder sig av flera olika modeller. Det kanske även finns de som inte diskuterar frågan överhuvudtaget (detta är ju min hypotes, utifrån min förförståelse). Det första min analys måste fastställa är alltså: *Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?* Detta är min första frågeställning.

Men när eleverna har läst klart boken och fått med sig en, flera eller kanske ingen förklaring alls till varför Europa kom att dominera världen, vilket helhetsperspektiv tar de med sig? Vilken syn på frågan om Europas dominans förmedlar boken till läsare totalt sett? Man kan tänka sig att en bok försöker lansera en förklaringsmodell men mellan raderna förmedlar en annan. Eller att en bok inte försöker förmedla något perspektiv på frågan alls men mellan raderna så får eleven ändå med sig en uppfattning. Kort sagt: efter att ha läst boken, vilken syn får läsaren med sig på

³ För en utförligare beskrivning av forskningen kring läroböckers betydelse se kapitlet Material

⁴ För en utförligare beskrivning se kapitlet Teoriöversikt nedan

orsakerna till Europas dominans över världen? Därför blir min andra frågeställning: *Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen?* Det skall tydliggöras att det här kan vara frågan om att boken förmedlar antingen någon av de ovanstående perspektiven (sett ur en övergripande synvinkel), *eller* något annat perspektiv på västerlandets uppsving.

3 Bakgrund

Varför skall då frågan om Europas dominans över världen ingå i kurslitteraturen i Historia A för gymnasiet? Det finns ju många andra områden som måste få utrymme. Vad säger att just den här frågan är så pass viktig att den bör få utrymme? Jag tror som sagt att frågan är en grundläggande fråga inom samhällsvetenskap överhuvudtaget. Eller som den berömde synteshistorikern Fernand Braudel sa: *”Att förklara denna (klyfta mellan fattiga och rika länder), som allt mer befestes med åren, det är under alla omständigheter att inlåta sig på den moderna världshistoriens grundläggande problem⁵”*.

3.1 Vad säger kursplanen?

I kursplanen för Historia för gymnasiet finner man många formuleringar som syftar till att utveckla den typen av kompetens och kunskap som ett problemområde som Europas dominans över världen tillgodoser⁶. Jag skulle dessutom vilja argumentera för att eleverna missar en väsentlig bit av kursplanens mål genom att inte få lära sig och reflektera över dessa frågor. Kursplanen i historia inleds, under rubriken ”Ämnets syfte”, på följande sätt:

Utbildningen i historia syftar till att både i det korta och långa perspektivet skapa sammanhang och bakgrund för individer och samhällen. Syftet är även att fördjupa förståelsen av skeenden och företeelser över tiden och i rummet.

Att ”i det långa perspektivet skapa sammanhang och bakgrund för individer och samhällen” menar jag är precis vad mitt problemområde gör. Enligt min mening blir dessutom ”sammanhang och bakgrunden för samhällen” inte komplett om man inte har utvecklat en förmåga hos eleverna att resonera kring de fundamentala orsakerna kring varför vissa länder är rika och andra fattiga. Vidare står det att ”syftet är att fördjupa förståelsen av skeenden och företeelser över tid”. Detta är precis vad man gör när man fördjupar förståelsen för hur Europa kunde komma att dominera och forma

⁵ Marks, Robert B 2004 *Den moderna världens ursprung* s158

⁶ <http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0708&infotyp=8&skolform=21&id=HI&extraId 2008-05-08>

världen på det sättet som har skett.

Längre ner under samma rubrik diskuterar man betydelsen av att skapa historisk medvetenhet. Begreppet "historisk medvetenhet" framställs som avgörande för att kunna utveckla "en förståelse som befrämjar samarbete över både sociala, etniska och geografiska gränser" samt ökad förståelse i en multietnisk, konfliktfylld värld". En stor del av de aktuella konflikter som pågår idag har åtminstone delvis sin grund i imperialismen och kolonialismen som i sin tur har sin grund i orsaker som inte diskuteras i skolan. Jag menar att om man inte drar förklaringarna längre tillbaka än till imperialismen och kolonialismen så kan inte eleverna utveckla det historiska medvetande som ämnet syftar till. Risken blir att en del elever tänker: "Jo, jo, visst kolonialismen osv var ju hemsk men vi var ju smartare än afrikanerna så det var väl meningen att det skulle gå så..." Skolan kan inte lämna möjligheten öppen för den typen av tolkningar. Riskerna med att lämna just denna blinda fläck i elevernas historiemedvetande är för stora.

Det finns även ett antal formuleringar i kursplanen som syftar till att koppla ihop historia med nutiden. Under rubriken "Mål att sträva mot" står det följande: "Skolan skall i sin undervisning i historia sträva efter att eleven: fördjupar sina historiska kunskaper för att underlätta förståelsen av nutiden" och längre ner "(Elever skall utveckla:) ...förmågan att bedöma gångna tiders människor utifrån deras förutsättningar och villkor. Detta ger samtidigt perspektiv på dagens samhälle". Dessa formuleringar rymmer en explicit ihopkoppling mellan samhällskunskap och historia då den pekar på vikten av att koppla ihop nutida fenomen (samhällskunskap) med dess historiska orsaker. Formuleringarna indikerar att ett tematiskt arbetsätt bör råda mellan samhällskunskap och historia. Detta är något som skolans verklighet förvisso inte är anpassad för. Den diskussionen hamnar utanför den här uppsatsens syfte, men formuleringarna sätter fingret på det problem som jag vill belysa; Vi (lärare) kan inte diskutera och förklara de samhällsproblem som finns idag utan att samtidigt koppla ihop dem med dess historiska orsaker. Om vi gör det riskerar vi att eleverna tolkar grunderna och orsakerna till problemen utifrån ett ovetenskapligt förhållningssätt. För att eleverna skall kunna utveckla en holistisk förståelse för dagens samhällsproblem krävs att de får hela bakgrunden och inte bara en del. Eller som det står ytterligare lite längre ner i kursplanen: "Historiska studier ökar förmågan att formulera synteser, göra sammanfattningar och skapa överblick". Detta skapar en stark grund för att hävda att frågorna om varför Europa kom att dominera världen måste diskuteras i skolan.

Slutligen står det även i kursplanen vad Historia A för gymnasiet skall innehålla: "Historia A ... ger sammanhang och bakgrund för hela historien från forntiden till vår tid...". Läroböcker för gymnasiekursen i Historia A är alltså ett lämpligt undersökningsområde för min uppsats.

4 Teoriöversikt

En allmänt utbredd uppfattning inom forskningen är idag att Europa och dess ättlingar har kommit att dominera världen. Om man öppnar ett historiskt översiktsverk vare sig det riktar sig till akademiker, vuxna eller barn så beskrivs historien på ungefär samma sätt. Med början på 1400-talet beredde Europa ut sig över världen. Man koloniserade Syd- och Nordamerika, Afrika, Australien och stora delar av Asien. I Nordamerika och Australien invandrade också européer från främst Storbritannien och Frankrike så till den grad att ursprungsbefolkningen i dessa länder marginaliserades och europaättlingarna omformade dessa områden till nationer i europeisk tradition. I och med industrialiseringen befästes västerlandets dominans över världen. Om man ser på världen idag så kan man konstatera att de rikaste länderna (med vissa undantag) återfinns i Europa eller i de länder där de europeiska ättlingarna tog över och ursprungsbefolkningen i princip utrotades. Man kan även se att de fattigaste länderna är de som var koloniserade av de europeiska länderna. Dessa återfinns främst i Afrika och Sydamerika men även i Asien. Det finns alltså en ganska tydlig koppling mellan de länder som är rika och fattiga idag och de länder som byggde imperier eller blev koloniserade för omkring 500 år sedan⁷. Om man tittar i en historialärobok för den svenska grund- eller gymnasieskolan idag så kan man tydligt se att böckerna påvisar denna koppling. Jag fick även den uppfattningen när jag diskuterade orsaken till fattiga och rika länder med eleverna i samband med de lektioner jag höll på området. Eleverna görs medvetna om det postkoloniala arvets betydelse för den rådande resursfördelningssituationen idag. Men varför Europa började kolonisera världen och inte någon annan del av världen koloniserade Europa istället, det kunde inte eleverna ge något svar på. Det finns ett antal olika benämningar på fenomenet som diskuteras i uppsatsen: Det europeiska miraklet, västerlandets genombrott, den moderna världens ursprung, den västerländska civilisationens utbredning osv. I den här uppsatsen används alla synonymt och även parallellt för enkelhetens skull och för att få ett mera varierat språk.

4.1 Orientalism

En teori som har betydelse för min uppsats är Edwards Saids teori om västerlänningars syn på Orienten och asiater. Said menar att synen på väst som överlägsen öst är en ideologisk diskurs som skapades under kolonialtiden av engelsmän och fransmän med syftet att motivera kolonialismen. Said menar att det därför är omöjligt för västerländska forskare att ge en objektiv kritisk bedömning

⁷ Se McKay 2004 *A history of world societies* kap 16, 26, 27 för en redogörelse över historiens förlopp. Boken används som grundbok för historiautbildningen på Göteborgs universitet.

av öst, helt enkelt på grund av att de är genomsyrade av den orientaliska diskursen⁸. Han menar att detta gäller egentligen för västlandets syn på alla andra kulturer.

4.2 Vad säger forskningen om det ”europeiska miraklet”?

Frågan om den västerländska civilisationens ursprung och dominans över världen är en mycket laddad fråga inom forskningen. Jag delar upp förklaringarna på fyra områden: De som menar att det beror på främst geografiska skillnader mellan olika delar av världen, de som menar att det har att göra med intelligensskillnader mellan olika typer av folk, de som menar att skillnaderna främst hade kulturella orsaker, samt de som menar att det snarare handlade om tillfälligheter och konjunkturer. Det finns naturligtvis en mängd litteratur skriven inom varje område då frågan har varit en av de stora frågorna inom sociologi, historia, ekonomi, socialpsykologi och även andra ämnen. Författarna som nämns är de som jag uppfattar har fått störst genomslag inom varje område.

4.2.1 De geografiska förklaringarna.

Biologen Jared Diamond menar att förklaringen till det europeiska miraklet kan sökas i de skilda geografiska förutsättningar som fanns mellan olika områden. När människor övergick från ett samlar och jägarsamhälle till jordbruksamhälle så skedde detta på nio olika platser runtom i världen autonomt från varandra. Jordbruksamhällena visade sig så småningom vara överlägsna för matproduktion och spred sig över i stort sett hela jorden. Ett av de ställen som jordbruk började bedrivas först var Europa, som dessutom fick influenser från det välutvecklade bördiga halvmånen området. I Europa och bördiga halvmånen fanns det flest och mest näringsrika växter som gick att odla. Detta gällde även antalet djur som gick att domesticera. Tack vare Euroasiens öst-västliga sträckning kunde ett omfattande utbyte av växter och djur ske mellan öst/västasien och Europa. Detta innebar att Europa och de asiatiska kulturerna kunde producera mycket mer mat än övriga världen och därmed etablera mycket större befolkningar. Afrika och Amerika hade en syd-nordlig sträckning vilket innebar att det fanns omfattande klimatbarriärer som försvårade möjligheterna för växter och djur att sprida sig till närliggande territorier. Den överlägsna matproduktionen ledde sedan till mer avancerade högkulturer. Skillnaderna mellan de asiatiska kulturerna och Europa menar Diamond beror också på olika geografiska förutsättningar. Europa med sina många geografiska barriärer, halvöar och öar skapade en fragmenterad politisk bild där många småstater med vitt skilda språk och kulturer etablerades. I Kina däremot var klimatbarriärerna färre och detta föranledde ett politiskt enande redan 200 år före Kristus. Konkurrenten i Europa ledde till utveckling och expansion och enandet i Kina ledde till stagnation.

⁸ Said, Edvard 1997 *Orientalism*. Mån-pocket

Diamonds bok fick mycket uppmärksamhet och positiva recensioner när den kom och belönades bland annat med Pulitzerpriset i USA. Hans förklaringar anses räcka långt för att förklara varför Eurasien fick ett försprång över resten av världen men många forskare vill peka på andra faktorer för att skilja Europa från Asien. Naturligtvis har han även fått kritik. Den har inriktat sig på framförallt det faktum att det finns historiska exempel som motsäger Diamonds teorier samt att den har en deterministisk inriktning⁹.

4.2.2 De genetiska förklaringarna.

Ett grundläggande verk för den här inställningen är Charles Darwins *Om arternas ursprung*. Darwin menade på 1800-talet att alla arter har utvecklats genom evolution och så även människan. Samtida uttolkare omformade mot Darwins uttryckliga vilja detta till socialpolitik. Denna inriktning har fått benämningen socialdarwinismen. Den går ut på att de människor som dominerar samhället gör det på grund av att de är starkare än de som inte gör det. Detta är en fullkomligt naturlig process och det är till samhället fördel om de starka överlever så att deras gener kan föras vidare¹⁰. Herbert Spencer myntade begreppet ”survival of the fittest” som har fått stå som förgrundsbegrepp för socialdarwinismen. Under 1800-talet när Darwin och Spencer verkade implementerades alltså socialdarwinismens teorier in i en politisk kontext och användes bland annat för att legitimera kolonialism och imperialism. Stora delar av västvärlden har idag lämnat dessa ideer bakom sig. Som bland annat Mai Palmberg har visat är dessa ideer, imperialismen och kolonialismen en del av västvärldens dåliga samvete¹¹. Men iden att västeuropéer är överlägsna andra etniska folkgrupper är ännu inte helt övergiven idag.

The bell curve av Herrnstein, R.J., & Murray, C. kom ut 1994 i USA och orsakade stor uppståndelse. Boken diskuterar hur IQ determinerar olika inkomster, arbeten osv för den amerikanska befolkningen. Kapitel 13 handlar om skillnaderna mellan olika etniska grupper. Författarna konstaterar att östasiater har högre intelligens än vita som i sin tur har högre intelligens än svarta. Förhållandena ser ut ungefär så här¹²: (genomsnittlig poäng IQ)

Östasiater	110
Vita	100
Svarta	85

Boken är en mycket seriös akademisk forskningsrapport och tar frågorna på största allvar.

⁹ Blaut, James. 1999. *Geographical Review*. Vol. 89. Issue 3. s 391

¹⁰ Darwin, Charles. 2005 *On the origin of species*. Natur och Kultur

¹¹ Se kapitlet Tidigare forskning och böckerna *Afrikabild för partnerskap?* och *Afrika i skolböcker*

¹² Herrnstein mfl 1994 *the Bell Curve*. the Free press. USA

Författarna argumenterar för att resultaten inte skall påverka behandlingen av svarta negativt samt att de inte bör användas för att underbygga rasism. Samtidigt menar de att detta är vetenskapliga fakta som inte går att bortse ifrån¹³. Boken orsakade en debattstorm i USA när den kom ut. Kritikerna menar att resultaten inte stämmer och att det inte går att göra kulturbefriade tester. Skillnaderna i testresultat reflekterar de skilda sociala miljöerna och de olika förutsättningar som de olika grupperna har¹⁴. Boken är minst sagt kontroversiell. Bara på Göteborgs universitetsbibliotek finns det tre böcker som diskuterar debatten som följde på *the Bell Curve*.

I sin recension av Jared Diamonds *Vete, vopen och virus* menar Phillipe Rushton, forskare på University of Western Ontario, att Diamond felaktigt bortser från genetiska förklaringar när han skriver om varför vissa folkgrupper har kommit att dominera världen. Rushton menar att de genetiska skillnaderna i intelligens troligtvis var en viktig faktor. Han hänvisar till *the Bell Curve* och sin egen bok *Race Evolution and Behaviour*. Han framhåller fyra vetenskapliga resultat som tillsammans ringar in hans argument:

- 1 Kineser och vita är intelligentare än svarta
- 2 IQ och hjärnans storlek hänger ihop
- 3 Asiater och vita har större hjärna än svarta
- 4 IQ är ärftligt.

Rushton menar att detta är vetenskapliga fakta som Diamond negligerar och som borde haft betydelse för de olika gruppernas utveckling och därmed också för frågan om varför västvärlden har kommit att dominera världen. Rushton anför evolutionen och de skilda förutsättningarna för att överleva som avgörande för utvecklingen av de olika rasernas intelligens¹⁵.

4.2.3 De politiska/sociologiska/kulturella/ekonomiska förklaringarna.

Dessa förklaringar syftar till att förklara det "europeiska miraklet" genom att peka på de europeiska samhällenas annorlunda utveckling jämfört med övriga världen. Tyngdpunkten inom forskningen kring den västerländska civilisationens ursprung ligger här. Teorierna skiljer sig en hel del åt på det här området. Gemensamt för dem verkar vara att de främst syftar till att förklara skillnaderna mellan Europa och de asiatiska högkulturerna som Kina och Indien.

Max Weber var inte den första som forskade inom området och hans teorier är inte heller ledande inom området idag, men de fick stort genomslag när de kom på 1930-talet och kan väl

¹³ Herrstein 1994 s 295-298

¹⁴ Jacoby, Russel. 1995. *the Bell Curve Debate*. Times books. kapitel III

¹⁵ Rushton Phillipe. 1999. *Population & Environment*. Volume 21, Number 1. s 99

sågas var något sorts startskott för den här typen av förklaringar. Weber fokuserade på hur den protestantiska etiken skapade en typ av strävsamhet i Europa som inte fanns någon annanstans i världen. Han pekade på ett samband mellan rationell ekonomisk aktivitet och hårt arbete som protestantismen föreskrev¹⁶. I sina senare arbeten ” *The Religion of China: Confucianism and Taoism*” och ” *The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism*” menade han att den typen av rationalitet och strävsamhet inte fanns i de indiska och kinesiska kulturerna.

I boken ” *Sweden and the European miracles*” diskuterar Erik Örjan Emilsson sex teoretiker som försöker förklara Europas uppsving. Gemensamt för de sex är att de var och en försöker skapa en syntesteori om varför Europa har kommit att dominera världen¹⁷.

Barrington Moore fokuserar på hur Västeuropa kunde omvandla de gamla auktoritära godsägar- och bondesamhället till ett kapitalistisk jordbruksmarknadssamhälle som central. Han menar att borgerliga revolutioner och krig i England, Frankrike och USA avskaffar feodalismen i dessa länder och etablerar demokratier som får ett avgörande inflytande på Europa. Även Robert Brenner fokuserar på klasskonflikterna och framhåller England som exempel på hur bönderna blir för starka för att hållas i livegenskap men att godsägarna ändå lyckas behålla makten. Detta leder till en kapitalistisk utveckling därför att godsägarna tvingas hitta nya sätt att få inkomster.

Charles Tilly ser spänningen mellan de många olika statsformerna i Europa under senmedeltiden, imperier, dynastiska unionsstater, stadsrepubliker, riddarordnar, kyrkliga maktapparater, godsägarkoalitioner med flera som avgörande. Att Europa rymde så många olika former av statsbildningar skapade många konflikter och detta tvingade makthavarna att utveckla sina förmågor att använda tvångsmakt. De länder som lyckades utveckla en medelväg mellan kapitalackumulation och en kostnadseffektiv statsapparat som klarar de ständiga militära utmaningarna utan att kväva befolkningarna helt, blir så småningom ledande i Europa (England, Frankrike, Spanien). Alla stater i Europa tvingas följa deras exempel för att överleva. Perry Anderson fokuserar även han på statsbyggnadsdynamiken i Europa men menar att konsekvenserna av krocken mellan antiken och de germanska samhällsbyggena gav Europa ett unikt feudalsystem som var grundläggande för utvecklingen.

Douglas North menar att framväxten av effektivare institutioner i Europa till följd av den senmedeltida krisen initierade ekonomisk förändring och utveckling. Med institutioner avses här ”spelreglerna” i ett samhälle, t ex formella lagar men även vanemässiga mönster hos en befolkning. North menar att det mest grundläggande villkoret för ekonomisk utveckling var egendomsrättigheter. Andra viktiga aspekter för utvecklingen var patentlagar, aktiebolag,

¹⁶ Weber Max. 1999 *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Routledge

¹⁷ Emilsson, Örjan. 1996 *Sweden and the European miracles* s 105 Ekonomisk-historia institutionen Göteborgs universitet

centralbank, försäkringsbolag samt avskaffandet av de feodala beroendeförhållandena.

David Landes har i sin bok *Nationers välstånd och fattigdom* från 1998 gett en uttalat eurocentrisk förklaring till ”västerlandets uppsving”. Han menar att Europa hade ett antal unika förutsättningar som innebar att de kunde genomföra industrialiseringen. Han nämner Europas gynnsamma klimat, utvecklandet av konkurrerande politiska enheter, marknadskapitalism och inställning gentemot vetenskap och religion som viktiga faktorer. Han avfärdar även kolonialismens betydelse för industrialiseringen. Anledningen till att Kina inte industrialiserades var den despotiska kinesiska staten och kejsarens inställning som hämmade kinesisk uppfinningsrikedom och utveckling mot marknadsekonomi¹⁸. Landes har kritiserats för att använda sig av för många olika förklaringsfaktorer utan någon inbördes rangordning. Kritikerna uppfattar detta som motsägelsefullt och förvirrande.

4.2.4 Världssystemteori

Gemensamt för dessa kultur- och politikmodeller ovan är att de fokuserar på Europa och den interna utvecklingen i Europa *eller* bristen på sådan i andra delar av världen, som grunden för ”västerlandets genombrott”. Detta är per definition en eurocentrisk förklaring och vissa menar att det är fel. För att kunna analysera världen och varför vissa områden i världen är fattigare och andra rikare, måste man också ha världen som utgångspunkt, inte endast det område som skiljer ut sig.

Immanuel Wallersteins världssystemsteori innebär att världen består av en ekonomisk kärna och periferin och semiperiferin. I kärnan finns de rika länderna med högteknologisk produktion och i periferin finns de råvaruproducerande länderna. Kärnan och periferin är låsta i ett beroendeförhållande då kärnan behöver periferins råvaror och periferin behöver kärnans produkter. Detta blir ett ojämlikt beroendeförhållande som upprätthålls genom att kärnan hela tiden utvecklas, till exempel militärt. Därmed kan kärnan se till att hålla periferin i den beroendeställning som den har hamnat i. Därmed sker även en ”utveckling av underutvecklingen” då kärnan hela tiden utvecklas på grund av tillströmningen av resurser samt att periferin hela tiden hålls kvar i sin fattigdom. Västeuropas uppsving började när man kunde etablera Östeuropa som periferi. Det världssystem som etablerades runt 1500 när Europa fick tillgång till nya världens resurser innebar att Europa fick en avgörande konkurrensfördel som senare ledde till industrialisering.

Robert Marks har vidareutvecklat Wallersteins teori i sin bok *”Den moderna världens ursprung”*, där han sammanfattar en del av de nyare mer helhetsinriktade tankarna kring världens utveckling¹⁹. Marks menar att det är fel att tala om det europeiska miraklet därför att hela världen är ett integrerat system och utvecklingen i en del av världen kan inte sägas vara autonom från en annan

¹⁸ Landes David. 2000. *Nationers välstånd och fattigdom – varför vissa länder är rika och andra fattiga*. Prisma

¹⁹ Marks 2004

del. Han menar att innan den industriella revolutionen fanns det ingenting som kunde determinera den europeiska utvecklingen mot världsdominans. Tvärtom menar han att Europa under tidigmodern tid var en marginaliserad aktör på den internationella scenen där indiska oceanen var världshandelns nav, och Kina, de arabiska rikena och Indien var dess främsta och rikaste aktörer.

De islamska väldena utgjorde en effektiv begränsning för européerna när de försökte nå de lukrativa marknaderna i indiska oceanen. Detta gav incitament för de europeiska staterna att söka andra vägar till Östasien. Sålunda snubblade man över den ”nya världen” och dess enorma naturtillgångar, t ex silver. Marks menar att Kinas enorma aptit på silver utgjorde en viktig anledning till att Europa fick tillgång till de asiatiska marknaderna. Detta innebar ett ekonomiskt uppsving för Europa som åtminstone kunde närma sig Indien, Kina och de arabiska väldena i rikedom. På grund av interna konflikter, ”kanonbåtsdiplomati” och det faktum att Kina hade vänt sina resurser norrut för att möta hotet från mongolerna kunde européer etablera handelsbaser i Indien och Kryddöarna. Men innan den industriella revolutionen fanns det ändå ingenting som pekade på att de europeiska staterna kunde skapa det världsherravälde som det senare gjorde.

Marks avvisar bestämt alla eurocentriska försök att förklara det europeiska miraklet. Han menar att Kina hade samma förutsättningar som Europa för att driva igenom en industriell revolution. Det fanns en väl etablerad och effektiv marknadsekonomi, mekanismer för befolkningsbegränsning, och en effektiv produktionsapparat som var överlägsen den europeiska. Men den kinesiska befolkningens ökande ledde detta till en arbetsintensiv produktion istället för ett industriutvecklande. I Storbritannien fanns samma problem med ökande befolkning och lite jord men Storbritanniens utnyttjande av kolonier innebar att man kunde fortsätta att fokusera på handelsvaror och inte behövde använda de egna arealerna till odling av råvaror för industri eller mat. Storbritannien hade dessutom pressande energibehov för att kunna uppehålla sin produktion och tillväxt. Enorma kolfyndigheter ledde till att de första ångmaskinerna kunde utnyttjas trots sin hopplösa ineffektivitet, helt enkelt på grund av att kol fanns i sådant överflöd på precis rätt plats. Detta innebar att transportkostnaderna för kolet blev försumbara, och det blev alltså ekonomiskt möjligt att fortsätta använda kol i den ineffektiva industrin. Utvecklingen av dessa ineffektiva ångmaskiner leder senare till den industriella revolutionen i Storbritannien och Europa. Marks menar alltså att det var en tillfällighet att kolet fanns på rätt plats i ett land som på grund av vissa tillfälligheter och konjunkturer hade möjlighet att utnyttja sina kolonier för ett enormt mat- och råvaruinflöde. Detta tillsammans med ett inre förändringstryck (som dock fanns i både Kina och Europa) ledde till den industriella revolutionen.

4.3 Sammanfattning och teoridiskussion

Det finns alltså fyra olika huvudområden för de förklaringar som försöker slå fast orsakerna till

västerlandets uppsving.

- De genetiska förklaringarna. Européer är mer intelligenta än andra folk.
- De geografiska förklaringarna. Europas geografi skapade avgörande fördelar.
- De kulturella förklaringarna. Den europeiska kulturen/samhället skapade avgörande fördelar.
- Världssystemteori. Att Europa fick ett övertag handlar om globala konjunkturen och tillfälligheter.

Av dessa så är de genetiska förklaringarna de mest ifrågasatta, vilket bl a visar sig om man söker efter *the Bell curve* på Göteborgs Universitetsbibliotek. Man får då upp, förutom *the Bell curve* själv, inte mindre än tre böcker som diskuterar debatten efter *the Bell curve*. Om man söker efter recensioner på *the Bell curve* i t ex fulltextdatabasen på Göteborgs universitetsbiblioteks hemsida, framkommer det att bokens resultat är minst sagt ifrågasatt.

Jared Diamonds bok *Vete, Vapen och Virus* har även den fått utstå en del kritik. Men en sökning på universitetets databas signalerar att den kritiken inte är lika omfattande och högljudd som för *the Bell curve*, den är tvärtom övervägande positiv. Vidare nämner Örjan Emilsson att Diamonds teorier anses ha stort förklaringsvärde när det gäller att förklara skillnaderna mellan Euroasien och resten av världen²⁰.

De eurocentriska teorierna fokuserar på att förklara skillnaderna mellan Europa och Asien. Detta område förefaller vara mycket under debatt, då det dels pågår en intensiv diskussion internt om vilka faktorer som var avgörande för det som dessa författare menar var ”det europeiska miraklet” samt att dessa teorier också har fått utstå en hel del extern kritik. Denna kritik kommer alltså främst från världssystemteoretikerna som menar att man bör betrakta världen som en sammanhängande enhet. Emilsson kallar dessa teorier för ”nyare omvärderingar” vilket kan indikera ett paradigmskifte bort från de eurocentriska förklaringarna som har varit aktuella ända sedan Weber. Om så är fallet får framtiden utvisa.

En utförligare diskussion om de olika teorierna och deras betydelse för läromedlen följer under Diskussionkapitlet.

5 Tidigare forskning

Här presenterar jag ett antal olika studier som jag menar har betydelse för den här uppsatsen. I slutet följer en sammanfattning och diskussion.

5.1 Läroboksforskning om västvärldens förhållande till resten av världen

²⁰ Örjan Emilsson är forskare och lärare vid ekonomisk-historiska institutionen på Göteborgs universitet. Han har författat boken *Sweden and the European Miracles*. Vi har haft mailkontakt under uppsatsens gång.

5.1.1 Skolboks-Islam och ”Arabstormen”

Kjell Härenstam har undersökt svenska läroböckers syn på islam i ämnena historia och religion. Han har analyserat böcker från tre perioder: före 1962, 1962 till 1969 och 1969 till 1980. I böckerna före 1962 beskrivs muslimen som fanatisk, under perioden 1962 till 1969 som exotisk och under perioden 1969 till 1980 som kvinnoförtryckande²¹. Härenstam påpekar att det även finns acceptabla läromedel som erbjuder en nyanserad syn, men han menar att generellt sett är det inte så. Han menar att det är ”speciellt anmärkningsvärt är en del av högstadieläroböckernas mycket negativa bild av islams gudstro och människosyn och dennas koppling till krig och konflikter i dagens värld där muslimer är inblandade”. Vidare skriver han också ”Det stora problemet är att läroböckerna i så liten grad problematiserar begreppet islam”. Synen på islam blir ofta väldigt socialantropologisk och ”mellanösternmuslimen” får bli symbolen för muslimen. Författaren menar att detta är alltför stereotypt och efterlyser en mera individualiserad och nationaliserad bild av muslimer²².

I sitt examensarbete på lärarprogrammet 2003 har Jenny Marknäs undersökt bilden av islam i svenska religion- och historialäroböcker för högstadiet, från 1962 till efter 1994. Till viss del replikerar hon Härenstams undersökning men har även undersökt böcker från efter Lpo 94 och lägger därmed till en dimension. Hon kommer fram till att bilden av islam har nyanserats över tid och att sättet att presentera muslimer och islam är mer resonerande och objektivt i motsats till äldre läromedel där islam alltså framställs som exotiskt, fanatiskt eller kvinnoförtryckande. Men Marknäs är fortfarande kritisk till vissa läromedel därför att de innehåller en syn som återger stereotypa framställningar samt fokuserar på det avvikande. Även hon efterlyser en mera mångfacetterad och problematiserande bild av islam och muslimer.

5.1.2 Afrikabild för partnerskap? och Afrika i skolböcker

I sin bok, *Afrikabild för partnerskap?*, om hur Afrika framställs i svenska skolböcker har Mai Palmberg undersökt vilken syn på Afrika som förmedlas i svenska läromedel. Hon bygger vidare på sin undersökning från 1987, *Afrika i skolböcker*, där hon kommer fram till att läroböcker under 1980-talet har drag av rasistiska uttryck och tydliga fördomar. Även om det blir bättre under slutet av perioden skildras fortfarande Afrika ur ett västerländskt perspektiv. De nyare fördomarna som hon väljer att kalla dessa inkluderar: en syn på u-hjälp som Afrikas frälsning, en medlidandeskapande framställning som inte kan ge underlag för en positiv identifikation och framställningar som återger och förstärker känslor av skuld snarare än av solidaritet. Allt detta

²¹ Härenstam, Kjell. 1993. *Skolboksislam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborgs universitet: Pedagogiska institutionen. Del II

²² Härenstam 2006 s 271

menar hon är inte konstruktivt för att forma en korrekt bild av Afrika²³.

I sin nya undersökning har Palmberg undersökt 62 böcker i samhällskunskap, religion, geografi och historia. Böckerna är utgivna mellan 1987 och 1998. Palmberg drar slutsatsen att en uppdelning i ”vi” och ”dom” fortfarande är aktuell. I läroböckerna identifierar sig författarna i stor utsträckning med det koloniala projektet och skuldbelägger ”vi” för att ”dom” är fattiga. Palmberg identifierar två risker med en sådan inställning. Det kan lätt leda till paternalism, en attityd av förmyndarskap. Hon påpekar att afrikaner ibland känner sig behandlade som barn på internationella utvecklingskonferenser. En sådan inställning kan även leda till cynism och likgiltighet. När materialet bara beskriver elände kan det lätt ge upphov till leda och negativa reaktioner. Hon efterlyser en mera konstruktiv behandling av Afrika i böckerna. Palmberg menar att vi måste stryka likhetstecknet mellan solidaritet och medlidande. Fokus bör istället vara på hur kan vi motarbeta orättvisorna²⁴.

5.1.3 Den europeiska diskursen skildrad i läroböcker i samhällskunskap A

E Andersson har i sitt examensarbete 2005 undersökt vilken bild tre läroböcker för samhällskunskap A förmedlar av EU. Andersson fann att den bild läroböckerna förmedlar är en känsla av europeisk (nationell) överlägsenhet och att EU är en naturlig skapelse som alla européer är delaktiga i. Vidare bidrar läroböckerna till att befästa den mäktigaste klassens värderingar, tro, normer och kunskaper som de rätta, rådande och legitima. Det europeiska beskrivs positivt, och med en överlägsenhet gentemot ”de andra”. Då jag endast har haft tillgång till ett referat av Anderssons uppsats kan jag tyvärr inte kommentera ytterligare vad hon har kommit fram till (Studerandeservice och biblioteket på Pedagoggen har trots ett bra engagemang obegripligt nog varit oförmögna att få fram en tre år gammal uppsats).

5.1.4 Fängslande frihet

I antologin *Orienten i Sverige* har etnologen Ann Runfors gjort studier kring läroplanens och skolpraktikens förmedlande av mångkulturalitet. Hon menar att läroplanen Lpo 94 skiljer sig från andra läroplaner i det att den anger explicit vilka värden som barnen skall fostras efter. Dessa värden är:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män, samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla (s.5 i Lpo94).

²³ Palmberg, Mai. 2000. *Afrikabild för partnerskap*. Elanders Gotab 11-14

²⁴ Palmberg 2000 s 216-217, 24-243

Hon poängterar att dessa värden är oförytterliga, det vill säga de är oförhandlingsbara, de går inte att välja bort. Samtidigt har även talet om kulturell mångfald ökat i texterna:

Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i kulturell mångfald (s 1 i Lpo 94). Utveckla förståelse för den kulturella mångfalden inom landet (s 3 i Lpo 94).

Runfors menar att det finns en konflikt här mellan de olika värdena. Mellan de värden som förespråkar individens frihet å ena sidan och mångkulturalitet å andra sidan: ”*Samtidigt som respekt för kulturell mångfald förespråkas föreskrivs alltså dessutom fostran till en uppsättning oförhandlingsbara värden – utan att det klargörs hur dessa två mål kan förenas*”. Men Runfors menar att de förstnämnda värdena om individens frihet rangordnas högre i texterna än värdena om mångkulturalism. Mångkulturalism skall alltså eftersträvas så länge det inte utmanar de hegemoniska värdena om individens frihet. Det som blir konsekvensen av detta är att det är tillåtet att vara annorlunda, bara man har valt det själv²⁵.

Runfors går vidare och beskriver hur detta blir problematiskt i skolans praktik: ”*Det blev väldigt tydligt att skolans reflexiva projekt inte bara handlar om att skapa individer som kritiskt kan förhålla sig till olika kunskaper och perspektiv utan också forma individer som kan förhålla sig fritt till olika kulturella ordningar och påbud*”. Vad Runfors försöker visa är alltså att värdena om individens frihet inte är så universiella som man tycks tro. De är i allra högsta grad en del av den västerländska moderniteten och det västerländska upplysningsprojektet. Hon menar att i den bemärkelsen uppfylls inte läroplanens mål om mångkulturalism varken diskursivt i läroplanen eller i skolans praktik²⁶.

5.1.5 Vems är historien?

Kenneth Nordgren har i sin avhandling *Vems är historien?* gjort en genomgång av historieläromedel med fokus på hur de uttrycker mångkulturalitet. Han kommer fram till att eurocentrismen är påfallande i historieläroböckerna: ”*Framställningen i dagens läroböcker formas fortfarande av en metaberättelse om hur den europeiska kulturen har utvecklats*”²⁷. Han menar att även fast frågan har uppmärksamats så tidigt som 1983 i den statliga Språk- och kulturarvsutredningen så marginaliseras de mångkulturella perspektiven än idag. Läroboksförfattare kanske försöker ta ett

²⁵ Runfors, Ann. *Fängslade frihet*. i Ekström, Simon (red). 2006. *Oriental i Sverige* Studentlitteratur s 109-111

²⁶ Ekström 2006 s 118

²⁷ Nordgren, Kenneth. 2006. *Vems är Historien?* Print och media. s 207

mångkulturellt grepp om historien men lyckas sällan. Detta sker på främst två sätt: Man försöker dels göra *tillägg* till den redan existerande historien som alltså är skriven enligt den västerländska, vita, manliga normen. Detta kan innebära att man försöker "hitta" mångkulturella inslag i de "stora" dominerande historiska händelserna. Till exempel om man väljer att omtala slaget vid El Alamein som betydelsefullt så uppmärksammar man även att afrikanska och asiatiska soldater deltog där. Kritiken som kan riktas mot detta är att metaberättelsen handlar fortfarande om det västerländska andra världskriget och briterernas imperialism. Tillägghistorien bekräftar på det sättet metaberättelsen. Det andra perspektivet är *Hur*-historien. Hur-historien skrivs genom att beskriva hur västerlandet har förtryckt minoriteterna ifråga. Detta belyser en del av problematiken, menar Nordgren, men precis som Palmgren ovan menar han att detta ofta tenderar att bli eländeshistoria som även den bekräftar den rådande uppdelningen i västerlandet och "de andra". Genom att ha det fokuset skapar man en gräns som "andrafierar" de som inte tillhör västerlandet²⁸.

5.2 Övrig forskning

5.2.1 Är förlagen ointresserade av forskning och framtiden?

I läromedelförfattarnas tidning "Manus" har Sture Långström publicerat en artikel där han diskuterar förlagens inställning till läromedelsforskning. Han har telefonintervjuat fem läroboksförlag om vad de har för inställning till forskning (Bonniers förlag skulle också ha intervjuats men de ställde inte upp). De fem förlagen var i storleksordning: Liber och Almqvist&Wiksell (A&W tillhör Liber), Natur och Kultur, Gleerups förlag, Studentlitteratur och Ekelunds förlag. Långström kom fram till att forskning är lågprioriterat för förlagen: "*Förlagens intresse för forskning inom ämnesområden med anknytning till läromedelsproduktion verkar således vara mycket begränsat.*" Förläggarna uttrycker dock ett visst intresse för didaktisk och pedagogisk forskning. Vidare konstaterar Långström: "*Det verkar i stor utsträckning vara erfarenheter och traditioner som styr*". Detta uppfattar han som problematiskt. Särskilt den utländska forskningen säger sig förlagen inte följa alls. Vidare delegeras bevakningen av forskningen oftast till redaktörer. Långström menar att detta är inte bra då dessa grupper redan har en stor arbetsbörda och dessutom kanske inte har kompetensen för en sådan uppgift.²⁹

5.2.2 Den politiska läroboken

Janne Holmen har i sin avhandling "Den politiska läroboken" undersökt hur bilden av USA och Sovjetunionen återges i svenska, norska och finska läroböcker under kalla kriget. De olika länderna hade olika relationer till stormakterna. Finland hade en närhet till Sovjetunionen, Norge medlem i

²⁸ Nordgren 2006 s 211

²⁹ Långström, Sture *Är förlagen ointresserade av forskning och framtiden?* i *Manus* 1998:4 s 3-5

Nato och Sverige officiellt neutral men beroende av stöd från USA. Han finner att läroböckerna i de olika länderna anpassade sig väldigt snabbt efter den rådande politiska situationen: *”Läroboken tvingas bli minsta gemensamma nämnare för ett samhälles syn på historien och samtiden. Därigenom är läroboken mycket känslig för förändringar i vad som för tillfället uppfattas som politiskt korrekt”*. När det gäller äldre historia skriver Holmen att *”det förefaller som att generation efter generation av läroboksförfattare skrivit av sina föregångare”*. Han konstaterar att det även stämmer överens med en stor mängd forskning som har slagit fast att läroboken är ett konservativt medium. Han menar dock att detta gäller främst episoder i historien som upplevs som harmlösa och av ringa politiskt intresse: *”Däremot kommer de punkter i läroböckerna som tangerar politiskt laddade frågor, som till exempel för- eller nackdelarna med hos olika ekonomiska system, att förändras mycket snabbt i takt med förändringar i samhällsklimatet”*³⁰.

5.3 Sammanfattning tidigare forskning

Härenstam och Marknäs konstaterar att bilden av muslimer i läroböcker har blivit bättre och mer nyanserad med åren. Samtidigt är det fortfarande tydligt att det är en stereotyp bild som förmedlas samt att böckerna fokuserar på det som är avvikande från vårt samhälle.

Även Palmberg konstaterar i sin analys av Afrikabilden i läroböcker att uppdelning i ”vi” och ”dom” fortfarande är aktuell. Hon beskriver att författarna nu för tiden skuldbelägger ”oss” för att ”de” är fattiga. Hon framställer detta som ett problem därför att det leder till en förmyndaraktig syn på Afrika.

Andersson menar att samhällskunskapsböcker förmedlar en känsla av europeisk överhöghet gentemot ”de andra”.

Nordgren menar att historialäromedel fortfarande är eurocentriska och att författarna trots försök att skriva en mer mångkulturell historia inte lyckas med detta.

Runfors menar att mångkulturalism mest är en formulering på pappret i läroplanen. Diskursivt i läroplanen samt praktiskt i skolans verksamhet ges den västerländska normen om individens frihet företräde.

Sammantaget förmedlar tidigare forskning en bild av den svenska skolan som centrerad kring västerlandet och dess normer. Synen på ”de andra” är stereotyp, västerländska normer ges företräde över mångkulturalism och en känsla av europeisk överhöghet förmedlas. Långström visar även att förlagen är förhållandevis ointresserade av att hålla sig uppdaterad med modern forskning. Holmen visar att läroboken är väldigt känslig för vad som uppfattas som politiskt korrekt i samhället.

³⁰ Holmen, Janne 2006 *Den politiska läroboken* Uppsala universitet s 334

6 Material

Jag analyserar totalt fem läroböcker för gymnasiet A-kurs i historia. Alla Tiders Historia Maxi (Gleerups förlag), Sekvens A (Natur och Kultur), Historia A (Interskol), Milstolpar (Natur och kultur) och Epos (Liber förlag). Det är alla läroböcker som finns på pedagogiska bibliotekets avdelning för 2000-talet och framåt. Eftersom det inte går att få tag på upplagesiffror för olika historialäromedel som ges ut i Sverige (detta är hemlig information för förlagen) så kan jag inte uttala mig om i vilken omfattning de olika läromedlen används. Men läromedlen är alla avsedda för gymnasiet A-kurs och utgivna på etablerade förlag. I samtal med en gymnasielärare samt av egen erfarenhet kan jag konstatera att alla utom *Historia A* från Interskol är välkända och välanvända ute i verkligheten. *Historia A* från Interskol bygger dock på *Perspektiv på Historien* som också den är välkänd. Jag analyserar den sista upplagan av varje bok i den mån det finns föregångare. Att även analysera föregångare ger inga ytterligare resultat då böcker i samma serie i regel är mycket lika.

6.1 Läromedlens betydelse

I Konferensrapporten "Läroplaner och läromedel" diskuteras betydelsen av läromedel i undervisningen³¹. De läromedel som avses här är läroböcker, om inte annat framgår. En mera korrekt definition av läromedel är allting som används som hjälpmedel i undervisningen, men för enkelhetens skull och på grund av nedanstående författares olika definitioner används läromedel i den här uppsatsen synonymt med läroböcker. Forskaren Christina Gustafsson drar slutsatsen efter sin egen empiriska forskning att: "*Det innehåll som läromedlet tar upp och det sätt på vilket innehållet sekvenseras i läromedlet har alltså allmänt i undervisningen stort inflytande*". Gustafsson konstaterar även att de lärare som är kunniga inom sitt ämne är mer flexibla i förhållande till läromedlet. Omvänt gäller för de lärare som är mer osäkra på sitt ämne, där följer man boken i högre utsträckning. Gustafsson menar att läromedlen i stor utsträckning bestämmer vad som skall tas upp och i vilken ordning, men därmed inte sagt att de helt styr undervisningen. Till exempel de undervisningsmetoder som användes utformades inte specifikt efter läromedlen. Inte heller elevernas arbetssätt följde lärobokens modell³².

Gunilla Svingby har i samma rapport gjort en liknande studie. Hon skriver att: "*Av analysen framgår att stoffet i hög grad hämtas ur läromedlen, särskilt från de båda läroböckerna*" och lite längre fram: "*Stoffet hämtas mer eller mindre direkt ur läroböckerna*". Med stoffet avses här det som undervisningen handlar om. Svingby kan även konstatera att detta är ett förhållande som

³¹ Lundgren 1982 *Läroplaner och läromedel* Stockholm

³² Lundgren 1982 s 9, 93

lärarna i undersökningen är nöjda med. Alla tillfrågade lärare menade att läromedlen uppfyller de krav som lärarens ställer på fakta och kunskap. Svingby konstaterar att det inte direkt handlar om att läromedlen styr undervisningen utan snarare att de bekräftar en gemensam uppfattning om vilken fakta som är relevant³³. Jag tror att detta är en viktig observation. Lärare tar ofta lärobokens struktur för givet och ifrågasätter inte de fakta som står där. Något som har ännu mer betydelse är att man inte heller reflekterar över vad ett läromedel utelämnar.

7 Metod

Jag har valt att dela upp analysen av varje bok på mina frågeställningar för att det är det mest naturliga sättet att genomföra analysen och också det mest lättöverskådliga. Min första frågeställning är alltså: *Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?* Läromedlen i min studie är i huvudsak upplagda utifrån ett eurocentriskt perspektiv, det vill säga man utgår från Europa och vad som hände här för att beskriva historien. Om böckerna innehåller några förklaringar till varför Europa och den västerländska civilisationen har varit och blivit dominerade genom historien så kan dessa sökas i när de västerländska civilisationerna har kontakt med andra delar av världen. Man kan även tänka sig att förklaringarna till varför västerlandet har blivit dominerande kan återfinnas i de avsnitten som diskuterar t ex de interna politiska och ekonomiska omvandlingarna i västra Europa under medel- och tidigmoderntid (som har betydelse enligt vissa av de teoretiker ovan som finns i kategorin ”De politiska/sociologiska/kulturella/ekonomiska förklaringarna”). Hela böckerna kommer att analyseras för att undersöka svaret på min första frågeställning, men de områden som det blir en större koncentration på är:

- Forntiden – De äldsta kulturerna och människans omvandling från jägare/samlare till jordbrukare/boskapsskötare. Enligt Diamond var detta en betydelsefull period.
- Europa under medeltiden, tidigmoderna tiden och kolonialismen - Tiden när Europa började breda ut sig över världen och orsakerna till det är intressant för framförallt de som menar att samhällenas utveckling var avgörande.
- Industrialismen och imperialismen - Under denna tid etableras västerlandets definitiva dominans över resten av världen. Världssystemteoretikerna menar att det var först nu som

³³ Lundgren 1982 s 187,189

västerlandet blev dominerande.

Olika böcker är upplagda på olika sätt och därför blir det även skillnad på hur mina analyser är upplagda. Jag har ibland valt att ta upp olika aspekter av olika böcker. Till exempel diskuterar jag en viss epok i en bok medan jag inte tar upp samma epok i en annan bok. Detta beror helt enkelt på att böckerna är upplagda på olika sätt och använder sig av skilda sekvenseringar när de presenterar historien. Jag har därför valt att diskutera de avsnitt i böckerna som jag menar säger någonting om mina frågeställningar. Jag kommer i resultatdelen även att belysa i vilken utsträckning läroböckerna är eurocentriska under den första frågeställningens rubrik. Detta för att senare kunna diskutera min andra frågeställning.

Min andra frågeställning, *Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen?*, är en kritisk frågeställning som i viss mån är betingad av svaret på den första. Om läroboken som en röd tråd genom hela boken tar upp frågan om varför den västerländska civilisationen kom att dominera världen så svarar det kanske även på den andra frågan. Min hypotes är att läroböckerna inte tar upp dessa perspektiv tydligt och uttryckligt, och då väcks frågan om vilken bild förmedlar läroböckerna *mellan raderna*. I min andra frågeställning söker jag alltså efter en diskurs: vilket perspektiv på frågorna om västerlandets uppsving får eleverna med sig när de läser läroboken. Om en lärobok konsekvent diskuterar t ex uppfinningar och entreprenörskap endast i Europa, förmedlar detta en bild av att européer var mer intelligenta och initiativrika till eleverna. Därför undersöker jag även i vilken utsträckning läroboken är eurocentrisk. Avsikten med den här frågeställningen är alltså att ta ett samlat grepp om lärobokens syn på västerlandets uppsving. Den här typen av analys kan man kalla diskursanalys och den undersöker bland annat vad en text förmedlar för budskap. Bergström och Boreus skriver i sin metodbok *Textens mening och makt* om diskursanalys. Enligt en definition som de sluter sig till skriver de: ”Diskurs innefattar enligt denna definition interaktion, dvs man intresserar sig för relationen mellan avsändare och text, mottagare och text, samt mellan avsändare och mottagare”³⁴. Vad jag intresserar mig för enligt min andra frågeställning är alltså relationen mellan text och mottagare. Vilket budskap skickar texten till sin mottagare? I uppsatsens diskussionsdel höjs sedan frågan om relationen mellan avsändare och mottagare. Vilket budskap skickar vi (samhället) till våra elever i skolan? Vidare skriver Bergström och Boreus: ”En diskurs kan beskrivas som ett regelsystem som legitimerar vissa kunskaper men inte andra och som pekar ut vilka som har rätt att uttala sig med auktoritet”³⁵. Detta blir intressant för min analys. Vilken syn på västerlandets uppsving legitimeras i boken? Genom att utesluta vissa förklaringsmodeller, vad får läsaren med

³⁴ Bergström mfl 2000 *Textens mening och makt* Studentlitteratur s 223

³⁵ Bergström mfl 2000 s 225

sig? Hur konstrueras bilden av västerlandets uppsving?

I efterhand visade det sig att ca 20- 40% av texterna handlade om Sverige och det fanns aldrig någon anledning att ta upp dessa delar av böckerna i analysen. Att man lämnar stort utrymme åt Sverige kan i och för sig uppfattas som att man gör det på bekostnad av världen utanför Europa. Detta skulle kunna tolkas som att Sverige blir en del av västerlandets uppsving och därmed skulle boken förmedla ett eurocentriskt perspektiv enligt resonemanget ovan. Men Sverige framställs alltid som en marginaliserad aktör i den globala utvecklingen. Därför förekommer det inga analyser av dessa delarna av böckerna, och inte heller kritiserar jag böckerna för att de har stora delar som handlar om Sverige.

8 Resultat

Efter varje bok har diskuterats följer en sammanfattning. Citat förekommer endast i begränsad omfattning och det beror oftast helt enkelt på att jag i de flesta fall diskuterar frånvaron av någonting som jag menar bör finnas med i böckerna. Även då jag diskuterar någonting som faktiskt står i böckerna har jag valt att inte ta med speciellt mycket citat. Anledningen till det är att jag uppfattar det som står i böckerna som ganska odiskutabelt. Till exempel anger böckerna i samtliga fall att spanjorernas vapentechnik var en viktig faktor till att de kunde besegra aztekerna. Detta går inte att tolka på något annat sätt än att de menar det. Överlag är det väldigt klart vad böckerna vill förmedla till läsaren (detta beror ju naturligtvis på lärobokens karaktär som avsedd som just lärobok och dessutom riktad till ungdomar). Då min avsikt har varit att hålla resultatdelen så kort som möjligt avstår jag i stor utsträckning från citat. Det är min förhoppning att det inte skall råda några oklarheter om att jag har återgivit det lärobokstexterna förmedlar korrekt.

8.1 Alla tiders historia Maxi

Alla tiders historia Maxi är skriven av Hans Almgren, Börje Bergström och Arne Löwgren. Den är utgiven av Gleerups förlag och jag analyserar den andra upplagan som är utgiven 2007. I förordet uttrycker författarna framför allt att de har en optimistisk syn på historien: ”... *historien visar att mycket trots allt har blivit bättre. Mänskligheten har i många avseenden drivit fram rejäla förändringar som gjort livet lättare för många*”³⁶. Boken har 565 sidor.

Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana

³⁶ Almgren Hans 2007 *Alla tiders historia Maxi* Gleerups

fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?

Läroboken börjar i forntiden där man redogör för folkvandringarna och de tidiga människorna. Därefter fortsätter man med i ett mycket kort stycke beskriva övergången från jägare till jordbrukare. Man tar upp flodkulturerna i Kina, Bördiga halvmånen och Nilen och beskriver dessa var för sig. Boken tar upp att jordbruket innebar en väldig omvandling i människans historia och att detta ledde till större samhällen. Inga av de teorier om geografins betydelse för de olika världsdelarnas utveckling som Diamond diskuterar tas upp, trots att det lätt skulle kunna integreras i det här kapitlet.

I avsnittet om den europeiska medeltiden diskuteras t ex jordbrukets utveckling i Europa men inte i förhållande till någon annan kultur eller världsdel³⁷. Detta menade t ex Barrington Moore hade en avgörande betydelse för utveckling. Även spänningen mellan land och stad nämns men utvecklas och problematiseras inte på det sättet som Perry Anderson skulle velat³⁸. Överhuvudtaget nämns inte den europeiska utvecklingen i förhållande till andra områden eller med syfte att diskutera den ur ett perspektiv som handlar om orsakerna till västerlandets uppsving.

Nästa avsnitt heter ”Upptäckternas och enväldets tid” och beskriver hur Europa upptäcker nya världen, Amerika. Tre förklaringar anförs till varför spanjorerna kunde besegra Aztekerna: Spanjorerna tekniska och militära överlägsenhet, Aztekernas religion och Aztekrikets interna splittring. Dessa förklaringar får gälla för Europas erövring av den amerikanska kontinenten. Inga försök görs att fördjupa eller söka andra förklaringar. Man konstaterar endast att Spanjorerna på tio år besegrade de framstående Inka- och Aztekimperierna. Kapitlet fortsätter att berätta hur den vetenskapliga revolutionen förändrade Europa. Med undantaget att boktryckarkonsten fanns i Kina innan Europa, så nämns inte andra världsdelar överhuvudtaget³⁹.

I kapitlet om Industrialismen diskuteras varför Västeuropa och inte Kina blev världsdominerande. Under rubriken ”Varför Västeuropa och inte Kina” framhålls David Landes teori om varför Kina inte utvecklades som Europa som riktig. Den kinesiska centraliserade och despotiska staten framhålls som den viktigaste faktorn till varför Kina inte kunde utvecklas som Europa. Den av konfucianismen inspirerade kinesiska staten och kejsaren hämmade utvecklingen genom att inte tillåta marknadskapitalism och genom att upprätthålla kejsarliga monopol.⁴⁰

Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen?

Läroboken ”Alla tiders historia Maxi” förmedlar en mycket eurocentrisk bild till läsaren om varför Europa kunde komma att dominera världen. Trots att man i kapitlet om forntiden har möjlighet att

³⁷ Almgren 2007 s 92 - 94

³⁸ Almgren 2007 s 96, 98, 114

³⁹ Almgren 2007 s 132-150

⁴⁰ Almgren 2007 s 248

diskutera Diamonds teorier och här kunna lägga grunden för en förklaring som leder bort från tanken om den europeiska överlägsenheten, så gör man inte det. Inte heller i kapitlet om den Europeiska medeltiden visar man något intresse för frågan jämföra utvecklingarna i olika delar av världen. Att man här endast väljer att fokusera på Europa signalerar att det är den europeiska interna dynamiken som är det viktiga och att det var det som var avgörande för att Europa kunde breda ut sig över världen.

Denna bild förstärks av kapitlet om koloniseringen av Amerika. Tre delförklaringar anges som avgörande för spanjorernas erövring av Sydamerika: Spanjorerna tekniska och militära överlägsenhet, Aztekernas religion och Aztekrikets interna splittring. Men ingenting hittills i boken har förklarat varför européerna var mer tekniskt och organisatoriskt överlägsna. Vidare i kapitlet fokuserar man återigen på den ”mirakulösa” europeiska vetenskapliga revolutionen och hur den förändrade Europa.

Avsnittet ” Varför Västeuropa och inte Kina” inger ett visst hopp om att författarna har en vilja att förklara åtminstone en liten del av varför Europa blev så dominerande. Författarna lanserar David Landes som det enda svaret på varför Västeuropa och inte Kina industrialiserades. Landes teorier har dock blivit anklagade för att vara väldigt eurocentriska, något som han själv knappast skulle förneka. Vad han i grunden gör är att han framställer Kina som avvikande från den ”normala” europeiska utvecklingen. Som jag har visat ovan finns det andra teorier som ger en helt annan bild av utvecklingen. Skall man använda sig av en så pass kontroversiell författare som David Landes så bör man åtminstone ta med ett alternativt sätt att se på saken.

8.1.2 Sammanfattning ”Alla tiders historia Maxi”

”Alla tiders historia” förklarar inte i tillräckligt hög utsträckning varför västerlandet kunde dominera världen på det sättet det har gjort. Det saknas en grundläggande förklaring till varför Europa kunde kolonisera nya världen och den bild som då förmedlas till läsarna blir att européerna på något sätt var överlägsna. Detta blir även resultatet av att man hela tiden fokuserar på Europa och diskuterar dess interna utveckling och framsteg. Även om det måste ses som positivt att man gör en ansats att förklara skillnaderna mellan Europa och Kina så är knappast förklaringen i sig tillräckligt bra. Förklaringen som ges gör ingenting för att förändra bilden av Europa som överlägset, även om det erbjuder än mer nyanserad och vetenskaplig bild än vad som förmedlas i tidigare avsnitt. Robert Marks och Edvard Said skulle starkt invända mot det som Landes och ”Alla tiders historia Maxi” förmedlar till våra gymnasieelever.

8.2 Sekvens - Historia A

Sekvens Historia A är skriven av Krister Öhman och utgiven av Natur och Kultur 2007 (första

upplagan). I förordet uttrycker författaren att allting om vår värld går att finna i historien: ”*Hur vår värld har vuxit fram och blivit sådan som den är. Det moderna industrisamhället ... skillnaderna mellan fattiga och rika länder; allt söker sitt ursprung i det förflutna*”⁴¹. Jag konstaterar att boken har ambitioner att svara på just det som jag vill att den skall svara på. Boken har 438 sidor.

Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?

Det inledande kapitlet som diskuterar jordbruksrevolutionen tar visserligen upp att den genomfördes oberoende av varandra i olika delar av världen, men poängterar inte hur detta skapade skilda förutsättningar för olika områden att utvecklas. Man nämner ingenting om domesticeringen av djur och hur det hade betydelse för samhällenas utveckling⁴².

Kapitlet som fokuserar på de tidigaste högkulturerna och de europeiska civilisationerna tar visserligen upp de kinesiska och indiska samhällena men diskuterar vetenskapsutvecklingen i Grekland under rubriken ”De första vetenskapsmännen” som väldigt betydelsefull. I slutet av kapitlet finns en bra och överskådlig karta som visar de olika imperierna och staterna i världen i början av medeltiden. Tyvärr förklaras eller diskuteras inte maktförhållandena mellan dessa.

Kapitlet om medeltiden är ur den här uppsatsens synpunkt mycket bra⁴³. Högkulturerna i Europa, Kina, Indien, Islamska världen, Afrika och Amerika diskuteras i tur och ordning. Författaren gör ansatser att förklara varför inte de amerikanska och afrikanska kulturerna kunde utvecklas som de asiatiska och europeiska. I fallet Afrika anförs geografi och skilda klimatförutsättningar som en bidragande orsak. Förklaringen till de amerikanska kulturernas annorlunda utveckling lutar dock främst åt deras isolering, vilket till exempel enligt Diamond är en viktig del av förklaringen. Men om den får stå för sig själv så hamnar den återigen i att de euroasiatiska folken var smartare som kunde utveckla tekniken. En mer komplett redogörelse hade även fört in geografins betydelse. I slutet av kapitlet finns återigen en karta som visar världens maktcentra. En kort text förklarar att de mäktigaste och folkrikaste rikena fanns i Asien. Framställningen av medeltiden är bra men Marks hade saknat en sammanfattning och förklaring av de globala internationella relationerna. Dessutom påpekar författaren att kontakterna mellan de olika världsdelarna var små, vilket Marks inte skulle hålla med om, däremot var Europa avskuret från de globala kontakterna.

I kapitlet om upptäckten av Amerika anges spanjorernas sjukdomar och överlägsna teknik

⁴¹ Öhman Krister 2007 *Sekvens Historia A* Natur och Kultur

⁴² Öhman 2007 s 9 - 49

⁴³ Öhman 2007 s 51-99

som anledning till att spanjorerna kunde beseгра indianfolken⁴⁴. Ingen ytterligare förklaring ges. I förra kapitlet påstods ju isoleringen vara anledningen till att Inkas och Azteker inte utvecklades som de eurasiska folken. Detta räcker till viss del som förklaring även här, men bristerna i den förklaringen blir synliga även här. Även om de tekniska utvecklingarna inte kunde nå Amerika utvecklade indianerna ingen motsvarande teknik. Ingenting förklarar varför spanjorerna hade sjukdomar som indianerna inte kunde motstå. Marks skulle även vilja ha haft med ett förtydligande om att européernas drivkraft för kolonisationen delvis var att få tillträde till marknaderna kring indiska oceanen.

Kapitlet om revolutioner diskuterar olika sätt att se på varför den industriella revolutionen uppstod i just Storbritannien och inte någon annanstans⁴⁵. Under rubriken ”Två sätt att förklara” tar man upp två teorier. Den första teorin fokuserar precis som Robert Brenner på det engelska jordbrukets omvandling till kapitalistiska företag. Den andra förklaringen fokuserar på koloniernas betydelse för ansamlingen av råvaror i Storbritannien som sedan kunde användas för handel med Kina och Indien. Det kapital som då genererades lade grunden för den industriella revolutionen. Den sistnämnda teorin liknar i vissa avseenden Wallersteins och Marks teorier.

Kapitlet om imperialismen erbjuder inga ytterligare förklaringar till varför Europa kunde dominera världen.

Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen? Synen på västerlandets uppsving i Sekvens Historia A är nyanserad och tar sin utgångspunkt i det globala samhället. Att man i kapitlet om medeltiden tar en sant global utgångspunkt är mycket bra, men förklaringarna haltar emellanåt. Varför Amerika blev underutvecklat i förhållande till Eurasien förklaras inte fullt ut, även om ansatser görs. Detta är även tydligt i det första kapitlet om forntiden då man inte vill diskutera Diamonds teorier som betydande för utvecklingen, trots att det lätt hade kunnat göras utan att ta varken för mycket plats eller flytta fokus från ämnet. Industrialismens genombrott förklaras utifrån två modeller, en som är eurocentrisk och en som är mer inriktad på globala konjunkturer. Upplägget är mycket bra. Att presentera två olika motstående teorier visar på ett ifrågasättande och resonerande sätt som får eleverna att reflektera över dessa frågor.

8.2.3 Sammanfattning Sekvens Historia A

Sammantaget förmedlar Sekvens Historia A en bild av västerlandets uppsving som är knappt godkänd. Trots en del missar så sätts utvecklingen in i ett globalt sammanhang samtidigt som utrymme även ges för mer eurocentriska tolkningar. Författarna visar att de är intresserade av

⁴⁴ Öhman 2007 s 100-147

⁴⁵ Öhman 2007 s 187-188

frågan. Jag upplever det som positivt även om jag personligen hade sett ett lite annorlunda upplägg. En mer tydlig diskussion om varför de olika världsdelarna utvecklades så olika hade varit på sin plats, samt förtydligande på några punkter. Som det ser ut nu är dessa frågeställningar lite undandömda. Att man använder sig av två olika förklaringar för att förklara den industriella revolutionen är föredömligt och mycket pedagogiskt användbart.

8.3 Historia A (Interskol)

Historia A är författad av Birgitta Thulin och Sten Elm och utgiven av Interskol förlag. Jag analyserar första upplagan från 2007. I förordet skriver författarna att de vill betona ”Grundläggande strukturella förändringar” i världshistorien och att ”tyngdpunkten ligger på utvecklingen under 1800- och 1900-talet”. Författarna skriver även att ”Texten är lättillgänglig och underlättar förståelsen för historiska sammanhang”⁴⁶. Historia A har 206 sidor.

Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?

Kapitlet om forntiden är mycket kort, endast 4 sidor + 2 för nordens under samma tid. Ingen förklaring ges om varför olika områden fick olika utveckling eller vad det skulle komma att få för betydelse. Avsnittet om antiken är även det mycket kort, 19 sidor, och fokuserar endast på grekerna och romarna⁴⁷.

Kapitlet om medeltiden handlar även det uteslutande om Europa och är mycket kort, 15 sidor. De arabiska kulturerna nämns endast med anledning av att de förde vidare det antika arvet. Kina nämns endast när medelhavshandeln och hur digerdöden drabbade Europa diskuteras⁴⁸.

I kapitlet om renässansen tar man upp den europeiska interna utvecklingen och kunskapsrevolutionen i Europa. Ingenting nämns om influenser från Kina eller andra delar av världen. Under rubriken ”De stora upptäckterna” nämns handeln med Orienten som en katalysator till européernas resor och upptäckten av Amerika⁴⁹. Förklaringen som ges till att européerna kunde besegra indianerna är överlägsen militär teknik och sjukdomar. Ingen fördjupad förklaring ges. Resten av kapitlet beskriver Europas utveckling mot nationalstater och kapitalism⁵⁰. Varken i kapitlet om renässansen eller i det om medeltiden nämns dock någonting särskilt som betydande för utvecklingen, och överhuvudtaget diskuteras ingenting i den kontexten.

Det följande kapitlet handlar om upplysning och inleds med att slå fast att Europa under

⁴⁶ Elm Sten och Thulin Birgitta 2007 *Historia A*. Interskol s 1

⁴⁷ Elm 2007 s 12 - 31

⁴⁸ Elm 2007 s 32 - 47

⁴⁹ Elm 2007 s 53

⁵⁰ Elm 2007 s 48-67

1700-talet blev världens centrum på grund av handel. Man skriver att: ”*Det betydde inte att Europa var rikast, mäktigast eller hade störst befolkning. Men det var européerna som var aktivast i världshandeln och det var europeiska fartyg som knöt ihop världshandeln*”⁵¹. ”*Det mäktiga Kina var lockande som handelspartner*”⁵². Här görs alltså en liten ansats att frånga den eurocentriska världsbilden som hittills presenterats i boken. Dock utvecklas inte detta någonting. Om man inte har någon förståelse kan påståendet därför bli något förvirrande då boken hittills fokuserat på Europa och dess utveckling. Vidare kan anmärkningen att ”*européerna var aktivast i världshandeln*” tolkas som om det fanns en drivkraft och initiativförmåga i Europa som inte fanns någon annanstans. Längre fram beskrivs den industriella revolutionen. Den förklaras i fyra korta stycken och sätts inte in i något som helst globalt sammanhang. Varken vilken betydelse den skulle komma att få eller några som helst grundläggande orsaker förklaras eller diskuteras här⁵³.

I nästa kapitel ”Det starka Europa” tar författarna upp tråden och försöker förklara den industriella revolutionen i Europa. Man skriver att: ”*I Europa hade grunden lagts flera hundra år tidigare, det fanns en tradition med penningekonomi, handel, skatteförmåga och utbildning. Lagar, rättsäkerhet och samhällsadministration fungerade*”⁵⁴. Man tillämpar här en eurocentrisk förklaring i David Landes anda som inte fokuserar på någon monokausal förklaring utan snarare nämner ett antal olika vad man menar var specifikt europeiska fenomen som orsaker till industrialiseringen. Avsnittet om imperialismen erbjuder inga ytterligare förklaringar till varför Europa kunde dominera världen.

Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen? Bilden som förmedlas av varför Europa kunde kolonisera Amerika handlar om européernas överlägsenhet. Spanjorernas vapen och sjukdomar utrotade i stort sett indianerna. Vidare antyder lärobokens fokus på Europa att det var i Europa som utvecklingen skedde.

Angående den industriella revolutionen antar man en förklaring som liknar David Landes. Landes har, som har påpekats tidigare, kritiserats starkt på grund av sin eurocentrism. Att endast använda sig av hans förklaringar är inte tillräckligt heltäckande för att ge en nyanserad bild av västerlandets uppsving.

8.3.1 Sammanfattning Historia A (Interskol)

Historia A är en mycket eurocentrisk bok som nästan uteslutande tar upp världshistorien utifrån ett Europaperspektiv. Förutom i några korta meningar som försöker förklara den industriella

⁵¹ Elm 2007 s 68

⁵² Elm 2007 s 70

⁵³ Elm 2007 s 77-78

⁵⁴ Elm 2007 s 106

revolutionen så diskuteras inte fenomenet västerlandets uppsving någonting. Att européerna var ”aktivast i världshandeln” på 1700-talet tillsammans med den orsakslösa kolonialismen och de märkvärdiga processer som innebar att industrialiseringen ”bara uppstod” i Europa, leder läsaren till att tro att européerna var/är smartare och mer driftiga än resten av världen.

I förordet uttrycker författarna en ambition om att skriva en lättillgänglig och enkel text. När man läser boken blir det tydligt att den vänder sig till de skolor som känner att de behöver en enklare bok för sina elever, kanske på grund av att skolan vänder sig till en målgrupp som inte är inriktade på teoretiska studier. Det framstår som om författarnas menar att är det samma sak att skriva en lättillgänglig text som att skriva en text som saknar mera djupgående förklaringar och endast fokuserar på det mest påtagliga och ytliga. Kursplanens formuleringar om vikten av att skapa sammanhang indikerar att detta är fel inställning. Har man ont om utrymme bör inte författaren skära ner på utrymmet för de övergripande frågorna, utan snarare de delar som diskuterar detaljer. ”Enkla” böcker som Historia A från Interskol borde därför ha ett relativt större fokus på de övergripande utvecklingslinjerna och de grundläggande förklaringarna.

8.4 Milstolpar Historia A

Milstolpar är skriven av Lars-Göran Alm och är utgiven i första upplagan av Natur och Kultur 2007. I förordet skriver författaren att han har prioriterat den ekonomiska och sociala aspekten på den historiska utvecklingen. Författaren uttrycker även en vilja att ge den globala historien förhållandevis stort utrymme. Man skriver: ”*Det känns angeläget att visa att Asiens ökande betydelse (idag) egentligen inte är någon överraskande nyhet. Det är snarare en återgång till den situation som rådde innan västvärlden för en kort period fick en dominerande position*”⁵⁵. Milstolpar har 428 sidor.

Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?

Det första kapitlet i Milstolpar Historia A inleds med övergången från samlare och jägare till jordbrukare. Kapitlet diskuterar vilka växter och djur som domesticerades var och har till och med en karta i boken som visar detta. Men man nämner inte enligt Diamonds teori vad detta skulle komma att få för betydelse för utvecklingen. Jag tolkar det som mycket olyckligt att författaren inte känner till Diamonds teori, därför att när man läser förordet verkar det som om viljan finns att diskutera den här typen av frågor. Avsnittet om de första civilisationerna tar föredömligt upp inte

⁵⁵ Alm Lars-Göran 2007 *Milstolpar – Historia A* Natur och Kultur s 3

bara bördiga halvmånen och Egypten utan också Kina och Indien⁵⁶.

Kapitlet om medeltiden diskuterar endast ickeuropeisk historia på 8 av totalt 40 sidor⁵⁷. Vad som då tas upp är den islamska världen och en halvsida om handeln på den indiska oceanen. Europa nämns inte i förhållande till denna handel. Marks menar ju att denna handel hade en avgörande betydelse för Europas och världens utveckling. Slutligen nämns att den islamska världen och dess bevarande av det antika kulturarvet fick en stor betydelse för den senare europeiska intellektuella utvecklingen. På de sidor där Europas utveckling beskrivs poängterar man utvecklingen av jordbruket och böndernas produktionsöverskott, monarkins och städernas återkomst. Men ingenting nämns i förhållande till Europas framtida utveckling eller i förhållande till någon annan världsdel⁵⁸.

Nästa kapitel handlar om den tidigmoderna tiden. Man beskriver utvecklingen med ökande handel och skriver att västeuropa importerade mycket råvaror från östeuropa på bekostnad av den fattiga östeuropeiska befolkningen. Detta påminner mycket om Wallersteins teori om kärna och periferi. Resten av avsnittet handlar om renässansen och reformationen⁵⁹. Efter det beskrivs naturvetenskapsrevolutionen och upplysningen som ett uteslutande europeiskt fenomen⁶⁰.

I avsnittet Globaliseringen börjar beskrivs Europas plats i världen med tydliga drag av världssystemteori. Handeln i indiska oceanen beskrivs som katalysatorn för de europeiska upptäcktsfärderna som resulterade i upptäckten av Amerika och rundandet av Godahoppsudden. Europa beskrivs som klart underlägsen de indiska och kinesiska rikena. De europeiska varorna kunde inte konkurrera med de asiatiska. Detta resulterade i att Europa använde det amerikanska silvret för handeln med Kina som då blev mycket lönande för européerna. Förklaringen om varför Europa kunde besegra Aztekerna och Inkas haltar däremot. De inbördes- krig och oroligheter som rådde ansågs ha betydelse liksom vapen och sjukdomar. Man anger Amerikas isolation som anledning till de inföddas bristande immunförsvar mot sjukdomar. Ingen anledning till spanjorernas överlägsna vapentechnik anförs⁶¹.

De avsnitt i boken som fokuserar på industrialiseringen diskuterar det endast utifrån ett eurocentriskt perspektiv. Utvecklingen i Europa tas upp, från folkökningen och den agrara revolutionen till den industriella revolutionen. Förklaringarna som anförs liknar inte någon speciell teori utan är snarare en blandning av olika teorier. Gemensamt för alla sidorna är att de konsekvent saknar någon referens till andra världsdelar. Frågan om varför industrialiseringen uppstod i just

⁵⁶ Alm 2007 s 15-34

⁵⁷ Alm 2007 s 89-96

⁵⁸ Alm 2007 s 56-79

⁵⁹ Alm 2007 s 99-111

⁶⁰ Alm 2007 s 130-134

⁶¹ Alm 2007 s 151-161

Europa ställs inte⁶².

I kapitlet om imperialismen beskrivs hur de europeiska stormakterna breder ut sig över världen. Industrialiseringen anges som orsak till de västländernas förändrade maktposition. På flera sidor diskuterar man eurocentrismen och socialdarwinismen som drivkrafter för imperialismen⁶³.

Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen? Milstolpar ger totalt sett en eurocentrisk bild av västerlandets uppsving. Man tar aldrig uttryckligen tag i frågan och försöker presentera ett svar på den. Därför blir de omfattande skildringarna av den europeiska utvecklingen det som får ge svar på frågan om västerlandets uppsving. I vissa avseenden går man ifrån den eurocentriska världsbilden, som till exempel när man beskriver handeln i den indiska oceanen som en katalysator för de europeiska upptäckfärderna samt beskriver hur obetydligt Europa var i världen vid denna tidpunkt. Men boken ger inget grundläggande svar på frågan om varför Europa kunde kolonisera Amerika. Att man uttryckligen tar avstånd från socialdarwinismens idéer är visserligen positivt men det underliggande budskapet som förmedlas i boken är ändå att det fanns någonting unikt i Europa som innebar att vi kunde dominera världen.

8.4.1 Sammanfattning Milstolpar Historia A

Milstolpar saknar ansatser att explicit förklara varför västerlandet har kommit att dominera världen. Varken i forntiden, under medeltiden eller i samband med industrialiseringen har man någon ambition att förklara hur eller varför olika områden utvecklades olika. Även om man gör en ansats att beskriva förhållandena mellan världsdelarna under den tidigmoderna tiden så ”tappar man bollen” när man sedan går över till industrialiseringen. Kvar blir en eurocentrisk förklaring om hur utvecklingen såg ut i Europa under medeltiden samt hur industrialiseringen utvecklades i Europa. När man skriver att Europa var underlägsen de asiatiska kulturerna under den tidigmoderna tiden (s 153) för att sedan gå över till att skriva ”Britterna hade överlägsna vapen, och 1842 måste Kina kapitulera” (s 288) utan att ge någon annan förklaring än att däremellan beskriva att industrialiseringen inträffade, så antar man en eurocentrisk världsbild. Som jag har skrivit i tidigare analyser är detta en ifrågasatt bild av Europas uppsving. I en lärobok bör man ha med andra perspektiv. Att man dessutom inte ens diskuterar frågan om västerlandets utbredning är inte tillräcklig bra. Milstolpar har därför inte ett stort utrymme för globala frågor som man i förordet säger sig ha. Detta blir tydligt i jämförelse med till exempel Sekvens Historia A.

8.5 Epos

⁶² Alm 2007 s 169-181, 215-223

⁶³ Alm 2007 s 252, 285, 292

EPOS för gymnasieskolans kurs A och B är skriven av Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson, Karl Molin och Ann-Sofie Ohlander. Jag analyserar den andra upplagan som är utgiven 2001 på Liber förlag. Författarna uttrycker i förordet en vilja att berätta om ”*de grundläggande strukturerna som inte ändrades så snabbt, (och) om makten över de begränsade resurserna*”. Man skriver även att ”*vi har försökt undvika att ta upp sådant som vi inte haft möjlighet att förklara ordentligt och göra begripligt*”. Vidare skriver man: ”*För det mesta är det Europa som står i centrum för vår framställning*”. *EPOS* är den största och mest omfattande boken i undersökningen, 582 sidor.

Tar läroboken uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?

Kapitlet om forntiden är förhållandevis mycket kort och tar inte upp hur olika grödor och djur domesticerades olika på olika platser och vad detta skulle få för betydelse eller någon annan av Diamonds teorier. Över huvudtaget är kapitlet om Forntiden och Antiken mycket eurocentriskt och av totalt 60 sidor får områden utanför Europa och bördiga halvmånen två sidor och dessa handlar om Kina⁶⁴.

Bristen på geografiska förklaringar till Europas gynnsamma position i forntidskapitlet vägs delvis upp av att man tar upp det i kapitlet om den tidigmoderna perioden. Här diskuteras hur Europa hade gynnsamma geografiska förutsättningar för att kunna bli framgångsrika. Dock avslutar man med att skriva: ”*den här typen av miljöfaktorer är en nödvändig förutsättning, men inte en tillräcklig. Det krävs också en vilja och förmåga att utnyttja förstegen*”. Man väljer här alltså att tona ner naturförutsättningarnas betydelse och istället framhäva ”*vilja och förmåga*”⁶⁵. Inte heller nämner man förutsättningarna som fanns i andra delar av världen. Man framhåller den tidigmoderna tiden som den tid då Europas övertag gentemot resten av världen grundlades⁶⁶. En anledning som framförs är den politiska mångfalden bland Europas stater och den medföljande konkurrensen som tvingade fram utveckling. Även våldsmonopolets betydelse för nationalstatens framväxt framhålls⁶⁷. Dessa förklaringar liknar de som Charles Tilly framför om orsakerna till det europeiska miraklet.

Avslutningen av medeltidskapitlet beskriver hur Kina i alla avseenden var mer avancerat än Europa innan den tidigmoderna tiden. Boken diskuterar hur många uppfinningar fanns i Kina långt innan Europa.⁶⁸

Förklaringarna som ges till att Europa kunde lägga under sig Amerika skiljer sig något från

⁶⁴ Sandberg mfl 2001 *EPOS* Almgvist & Wiksell s 3-60

⁶⁵ Sandberg 2001 s 152

⁶⁶ Sandberg 2001 s 179

⁶⁷ Sandberg 2001 s 154

⁶⁸ Sandberg 2001 s 126-127

övriga böcker. Man fokuserar på indianrikenas religion och inte på spanjorernas överlägsna vapentechnik. Man menar att vapnen hade mindre betydelse och istället det faktum att legender om gudar från haven hade en avgörande betydelse för att spanjorerna kunde få övertaget: ”Indianerna chockades förmodligen också av att möta en fullständigt främmande kultur, precis som vi skulle göra om jorden invaderades av från rymden av okända varelser” Sjukdomarna som dödade indianerna förklaras med att ”indianerna saknade motståndskraft mot de mikroorganismer som gamla världens invånare hade levt med i 1000-tals år”⁶⁹. Författarna tar här ett tydligt avståndstagande från att européerna kunde erövra Amerika på grund av att de var smartare eller hade bättre gener, men likväl saknas grundläggande förklaringar till varför just européerna kunde komma till Amerika och inte tvärtom. Avsnittet med Europas gynnade geografi kommer ju senare.

I avsnittet om den industriella revolutionen ställer sig författarna frågan: Varför började den industriella revolutionen? De konstaterar att det finns många svar på frågan och väljer att jämföra Storbritannien med Sverige för att visa ett land som industrialiserades och ett land som inte gjorde det⁷⁰. Att man väljer Storbritannien och Sverige förefaller mig konstigt därför att även Sverige fick ju relativt snabbt del av industrialiseringen. Naturligtvis är det intressant att ta upp Sverige av andra orsaker, läroboken är ju avsedd för svenskar. Men slutsatserna som dras av att Sverige inte följde samma industrialiseringsmönster som Storbritannien är begränsade i det långa perspektivet. Bättre hade då varit att jämföra med Kina som var den andra riktigt stora ekonomiska makten vid den här tidpunkten. I slutet av kapitlet sammanfattas orsakerna till att den industriella revolutionen började i Storbritannien. Orsakerna fokuserar strikt på de interna förhållandena i Storbritannien, förutom sista punkten som medger kolonierna som en marknad för de brittiska industriprodukterna⁷¹.

I avsnittet om imperialismen erbjuds inga ytterligare förklaringar till att Europa kunde lägga under sig resten av världen. Den tekniska överlägsenheten som etablerades i och med industrialiseringen är det som får förklara imperialismens möjliggörande. Författarna diskuterar dock socialdarwinismen och tar starkt avstånd från den⁷².

Vilken ide förmedlar läroboken som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen? Totalt sett förmedlas en eurocentrisk bild av västerlandets uppsving till läsaren. Man diskuterar Europas geografiska fördelar gentemot resten av världen. Detta antyder även att Europa var unikt i världen, vilket inte är konsensus i forskarsamhället. Diamond påpekar att många olika platser i världen hade samma geografiska förutsättningar som Europa. Enligt Diamond var det ju tillgången på domesticerbara grödor och djur samt kontinenternas sträckning som var avgörande. Vidare

⁶⁹ Sandberg 2001 s 138-139

⁷⁰ Sandberg 2001 s 281

⁷¹ Sandberg 2001 s 294

⁷² Sandberg 2001 s 386-394

diskuterar man inte den globala kontexten som världssystemteoretikerna menar hade avgörande betydelse för utvecklingen. Till exempel framställs inte handeln i Indiska oceanen som en drivkraft för de europeiska resorna. Industrialiseringen framställs som ett strikt europeiskt fenomen utan någon motvikt. Stor vikt läggs vid utvecklandet av nationalstaterna. Jag finner det märkvärdigt att man skriver att det finns många olika förklaringar till att industrialiseringen uppstod men man väljer att inte ta upp olika perspektiv. Totalt sett förmedlas alltså en mycket eurocentrisk bild av västerlandets uppsving.

8.5.1 Sammanfattning EPOS

Trots sin eurocentriska världsbild och brist på globalt fokus har EPOS vissa kvalitéer för en lärare som vill undervisa om västerlandets uppsving. Det finns med en kort förklaring om Europas geografiska fördelar och man gör ansatser i tidigmodern tid såväl som i och industrialiseringen, att förklara varför just Storbritannien industrialiserades. Vidare tar man tydligt avstånd från rasistiskt inriktade förklaringar genom att erbjuda någon annan förklaring, till exempel ifråga om européernas erövring av Amerika och när man diskuterar imperialismen.

Men detta räcker inte totalt sett. Förklaringsalternativen som erbjuds är inte tillräckligt nyanserade och är inte tillräckligt tydligt framställda i texten. Teorier om geografins betydelse finns med men i stympad form, eurocentrikernas teorier diskuteras men i alltför kortfattad och undångömd form, världssystemteoretikerna finns inte med överhuvudtaget. Som jag har argumenterat tidigare förmedlar detta totalt sett en bild av europén som överlägsen.

8.6 Sammanfattning av Resultatdelen

Tar läroböckerna uttryckligen upp frågan om varför Europa kom att dominera världen, och i sådana fall, vilket eller vilka perspektiv väljer man att lyfta fram?

Efter att ha genomfört undersökningen kan jag konstatera att läroböckerna generellt sett inte diskuterar frågan om västerlandets uppsving. I vissa av böckerna berörs frågan i olika sammanhang men då väldigt kortfattat. För att åskådliggöra mina resultat på ett enkelt sätt har jag valt att visa dem i en tabell. Tabellen visar dock bara en del av mitt resultat. Det finns en del problem med att jämföra böckerna på det här sättet. Kapitelindelningen är olika i olika böcker, t ex vissa böcker kanske har slagit ihop medeltid och delar av tidigmodern tid osv. Dessutom förekommer de frågor som uppsatsen undersöker i väldigt lite utsträckning generellt sätt, vilket inte syns i tabellen. Men tabellen ger i alla fall en översikt.

Tabell 8.1 Resultatetöversikt

Lärobok	Forntiden	Medeltiden	Tidigmodern tid och Kolonialismen	Industrialismen och Imperialismen
Alla Tiders Historia Maxi	Nej, frågan diskuteras inte	Eurocentrism, frågan diskuteras inte	Nej, frågan diskuteras inte	Landes
Sekvens Historia A	Nej, frågan diskuteras inte	Diamond, Världssystem	Nej, men frågan diskuteras tidigare	Brenner, Världssystem
Historia A (Interskol)	Nej, frågan diskuteras inte	Eurocentrism, frågan diskuteras inte	Eurocentrikerna + lite Världssystemteori	Eurocentrikerna, ungefär som Landes
Milstolpar	Nej, frågan diskuteras inte	Eurocentrism, frågan diskuteras inte	Wallerstein	Eurocentrism, frågan diskuteras inte
EPOS	Nej, frågan diskuteras inte	Världssystem, Eurocentrism, Frågan diskuteras inte	Geografins betydelse, Tilly	Eurocentrikerna

Förklaringar: Eurocentrism står här för att kapitlets/avsnittets fokus är eurocentriskt, men frågan om västerlandets uppsving diskuteras inte. Med Eurocentrikerna avses att boken tar upp frågan om västerlandets uppsving på ett sätt som liknar de eurocentriska författarna, men ingen speciell.

Man kan konstatera att i forntiden diskuteras inte frågan om västerlandets uppsving i någon bok. Jared Diamonds teorier om geografins betydelse för världens utveckling har inte fått något genomslag bland de läroboksförfattare som jag har undersökt. Detta är beklagligt, även på grund av att det skulle kunna göra ett område som normalt sett inte tillhör det som mest fångar elever, forntiden, till en betydligt mer intressant tidsperiod att undersöka. Dock återfinns geografins betydelse i ett par sammanhang i senare kapitel. Kapitlen om medeltiden är i alla böcker utom *Sekvens* eurocentriska och diskuterar inte frågan om västerlandets uppsving uttryckligen. I kapitlen om den tidigmoderna tiden samt kolonialismen berörs frågan kort i tre av de fem analyserade böckerna och då framhålls både världssystemteori och de mer eurocentriska förklaringarna som viktiga. Angående industrialiseringen förklaras den utifrån ett eurocentriskt perspektiv i alla böcker utom *Sekvens* som även lanserar världssystemteori som en möjlig förklaring.

Vilken ide förmedlar läroböckerna som helhet till läsaren om varför Europa kom att dominera världen?

Eurocentrism är ett återkommande ord i min resultatdel. Det visade sig mer och mer att detta begrepp var svaret som böckerna gav på frågan om västerlandets uppsving. Böckerna som helhet förmedlar en bild av Europas överlägsenhet som svar på frågan om västerlandets uppsving. Denna bild etableras främst genom att det konsekvent finns ett fokus på Europa och dess utveckling i böckerna samtidigt som man väljer att inte diskutera varför Europa kunde få ett sådant övertag som vi fick. Bristen på orsaksförklaringar ger läsaren ett perspektiv av att Europa var överlägset från början. Att sedan de flesta böckerna i någon form har med uttalat eurocentriska förklaringar till varför Europa kunde industrialiseras förstärker ytterligare bilden av Europa som på något sätt överlägset. Speciellt problematiskt är dock förklaringarna av kolonialismen och Europas dominans över Afrika och Amerika. I alla böcker utom *Sekvens* saknas det överhuvudtaget en förklaring till varför Europa kunde dominera dessa båda världsdelar så totalt. När man i böckerna kommer fram till kolonialismen och de beskriver hur det överlägsna spanska samhället besegrade de inhemska sydamerikanska lämnar böckerna ett stort frågetecken. Frågan om varför de spanska vapnen och sjukdomarna kunde förinta indianerna problematiseras inte.

För frågan om Europas dominans av Asien blir det ibland uttalade, ibland implicita, svaret industrialiseringen och där lanseras generellt sett eurocentriska förklaringar till varför den inträffade i Europa. Endast *Sekvens* går ifrån denna bild något. Författarna förmedlar där istället en bild av en kombination av geografiförklaringar och världssystemteori som orsaker till västerlandets uppsving.

9 Diskussion

9.1 Teorierna

I Sverige finns det nog ingen som seriöst skulle hävda att vita människor är smartare än t ex färgade och lansera detta som en bärande förklaring till varför Europa har kommit att dominera världen. I vårt samhälle anses det vara ohållbart och kanske framför allt politiskt inkorrekt. Socialdarwinismens förlorade auktoritet och *the Bell curve*:s mycket omstridda och sedan dess tryckning emotsagda resultat tycker jag visar att de genetiska förklaringarna kan avfärdas som förklaringsmodell. Edvard Said har visat att västlänningar har en tendens att betrakta människor från andra världsdelar som underlägsna. Detta är sedan kolonialtiden ett etablerat sätt att se på icke-västlänningar. Han skulle mena att *the Bell curve* och dess förespråkare ger uttryck åt precis denna diskurs. Det är min utgångspunkt i den här uppsatsen att synen på vita som intelligentare än andra är fel och mycket skadligt för samhället. Jag avfärdar de genetiska förklaringarna till västerlandets uppsving och jag menar dessutom att även om det finns vissa skillnader mellan olika "raser" i

intelligens (vilket jag inte tror det finns) så är det ingenting som är värt att fokusera på. Den övriga forskningen kan presentera nog så hållbara teorier till varför västerlandet kom att dominera världen. Att välja att fokusera på en sådan detalj som genetiska skillnader mellan folk skapar onödiga konflikter och är inte konstruktivt för ett samhälle.

De geografiska förklaringarna har stort förklaringsvärde, framför allt för att förklara skillnaderna i utveckling mellan Euroasien och resten av världen. Jared Diamonds bok har fått mycket uppmärksamhet och många positiva akademiska recensioner. Det är min uppfattning att det är en mycket rimlig och lämplig teori att använda sig av i en lärobok som en möjlig förklaring till varför olika områden har utvecklats olika. Bristen på andra förklaringsmodeller när det gäller att förklara orsakerna mellan Europa och Amerika/Afrika är också stor. De kulturella förklaringarna tar oftast sin utgångspunkt i en tid när Europa redan hade ett etablerat försprång gentemot dessa delar av världen. När man diskuterar skillnaderna mellan Europa och Asien bör dock även de kulturella- och världssystemteorierna användas.

De kulturella förklaringarna utgår i huvudsak från Europa. Detta innebär att de är eurocentriska förklaringar som försöker spåra västerlandets genombrott i Europa. Världssystemteoretikerna är alltså kritiska till detta och menar att det istället handlar om ett globalt system. Jag menar att de eurocentriska förklaringarna fokuserar för mycket på de interna mekanismerna i Europa. Ett problem ur läroboksynpunkt är att de signalerar att det var något speciellt med Europa. Detta ligger farligt nära de genetiska förklaringarna och kan om orsakssambanden inte förklaras på rätt sätt lätt hamna i att européerna ändå var ”smartare” på något sätt som lyckades utveckla dessa politiska/kulturella/ekonomiska/tekniska betingelser som krävdes för vårt uppsving. Edvard Saids inflytelserika teori om västerlandets syn på resten av världen stärker dessutom uppfattningen att de eurocentriska teorierna inte bör få hegemonisk förklaringsstatus. Dessa eurocentriska teorierna är formulerade av västerlänningar och enligt Said färgas dessa av västerlandets kollektiva syn på Europa som överlägset resten av världen. I sådana fall är dessa teorier bara en produkt av en diskurs om Europas överlägsenhet. En mera neutral utgångspunkt har i sådana fall världssystemteoretikerna som menar att Europas uppsving i grund och botten handlade om globala strukturer och konjunkturer samt en del tillfälligheter. Dessa teorier ligger på bekvämt avstånd från t ex de genetiska teorierna. Teorierna kan tilltala alla folkgrupper då man försöker ta en sant global utgångspunkt och uppmuntrar dessutom till att se världen som en plats. Teorierna har ett mycket starkt förklaringsvärde och det finns överhuvudtaget inga hinder för att de skulle kunna förekomma i en lärobok. Det är min utgångspunkt i den här uppsatsen att som forskningsläget ser ut idag, bör världssystemteori finnas med som ett möjligt svar på frågan om västerlandets uppsving. Därmed inte sagt att det bör vara det enda alternativet som presenteras i en lärobok. Så som läroböckerna är upplagda idag finns det ett stort fokus på Europa. Därför får de

eurocentriska teorierna ett stort utrymme i böckerna oavsett om de fokuserar tydligt på någon speciell förklaring som uttryckligen diskuterar frågan om västerlandets uppsving eller om de bara diskuterar den europeiska utvecklingen i allmänhet. I och med att Sverige finns och verkar i en europeisk kontext kan detta vara både logiskt och befogat. Men Europa är inte världens centrum, och det var det inte förr i tiden heller. Världssystemteori, och även geografiteori, kan här finnas med som en mångkulturell motpol.

9.2 Resultatet

När den svensk-amerikanske missonären Ola Hanson på sin missionsresa till Burma stannade till i Sverige hösten 1890 höll han ett anförande om missionsverksamhet inför en baptistförsamling. Efter anförande ställde sig en kvinna upp och utbrast: ”Dessa stackars hedningar i Kongo som i sin ignorans och blindhet kastar sina barn i floden Ganges” Olas kommentar var kort och koncis ”Vilket kast!”⁷³.

Jag tror att denna korta komiska historia säger någonting om den västerländska inställningen till den fattiga delen av världen än idag. Det finns en vilja att hjälpa, kanske även ett engagemang, men det finns också en hel del hinder för detta. Okunnigheten om förhållanden i den delen av världen som man tror behöver hjälp är utbredd, idag som då. Uttrycket ”dessa stackars hedningar” finns det ingen som använder idag, men som forskningöversikten ovan visar så finns det de som på fullt allvar menar att människor i den fattiga delen av världen är mindre intelligenta än vita européer och dess ättlingar. Om man skall tro Edvard Said är detta sedan länge en etablerad uppfattning i det västerländska samhället. Enligt Said etablerades denna uppfattning under just den tid som historien ovan är ifrån, kolonialtiden. Men han menar alltså även att denna uppfattning har överlevt in i våra dagar och färgar fortfarande vår syn på andra kulturer. Efter att ha genomfört min undersökning på läromedel för gymnasiet Historia A-kurs är jag beredd att hålla med honom.

Undersökningen visar att läroböckerna inte uppfyller ett antal av kursplanens mål. Läroböckerna varken diskuterar, beskriver eller problematiserar frågan om västerlandets uppsving i sådan utsträckning att det till exempel kan sägas uppfylla kursplanens mål att: *Utbildningen i historia syftar till att både i det korta och långa perspektivet skapa sammanhang och bakgrund för individer och samhällen.* Vissa som till exempel Fernand Braudel menar, som jag skrev i bakgrundskapitlet, att frågan om västerlandets uppsving skapar just dessa sammanhang som kursplanen talar om: ”Att förklara denna (klyfta mellan fattiga och rika länder), som allt mer befästes med åren, det är under alla omständigheter att inlåta sig på den moderna världshistoriens grundläggande problem.” De frågor som jag menar är viktiga att diskutera förekommer ju till viss

⁷³ Bengtsson, Jesper. 2006. *Burma – En resa i diktaturens skugga*. Mån-pocket s20

del i böckerna. Om man noga analyserar böckerna kan man se att det i varje bok finns åtminstone några rader som man kan tolka som att det handlar om västerlandets uppsving. Men dessa rader är alldeles för marginaliserade och alldeles för löst ihopkopplade för att kunna leva upp till kursplanens mål om att: ”*Historiska studier ökar förmågan att formulera synteser, göra sammanfattningar och skapa överblick*”. Även om vissa variationer finns bland de olika böckerna som jag har analyserat menar jag att detta gäller samtliga böcker. Det är i princip omöjligt för eleverna att skapa sig någon rimlig överblick eller formulera någon syntes kring frågan om västerlandets uppsving efter att ha läst de analyserade läroböckerna. Att läroböckerna inte diskuterar problematiken med västerlandets uppsving är ett problem därför att som jag tog upp i materialkapitlet bestämmer läroböckerna i stor utsträckning vad som skall tas upp i undervisningen.

Bristen på konkreta orsaksförklaringar har jag argumenterat för leder läsaren att tro att det i Europa fanns någonting unik som orsakade västerlandets uppsving. Jag menar att för den som är intresserad av att fundera över frågorna om västerlandets uppsving efter att ha läst de läromedel som jag har undersökt (möjligtvis med undantag för *Sekvens*) har fått med sig en bild av att det i Europa fanns en mer initiativstark, handlingsvillig, intelligent osv befolkning som kunde initiera förändringarna. Någon skulle här kunna påpeka att bristen på konkreta förklaringar skulle kunna leda läsaren att tro att det istället var Europas klimat och geografi som gav Europa fördelar. I sådana fall skulle böckernas negligering av västerlandets uppsving inte vara lika allvarlig då de inte pekar på människorna som avgörande för det ”europeiska miraklet”. Jag menar dock att läsaren snarare leds åt att tro att det var befolkningen i Europa som avgjorde till Europas fördel. Den främsta anledningen till det är att böckerna handlar om just människor. De eurocentriska böckerna beskriver människans framsteg och utveckling och då blir det naturliga fokuset för utvecklingen människorna och inte klimatet eller geografin. Detta är den bild som förmedlas.

På det viset både bekräftar och befäster läroböckerna Edwards Sids idéer om västerlandets nedlåtande syn på andra kulturer. Dessutom ligger detta synsätt farligt nära de mer genetiskt och socialdarwinistiskt inriktade förklaringarna om att vi i Europa skulle vara mer intelligenta än andra folkgrupper. Trots att många av böckerna aktivt tar avstånd från t ex socialdarwinismen riskerar detta att uppfattas som ett moraliserande från identitetssökande ungdomar vana vid ett samhälle som vakar och tillrättavisar sina barn. När boken är färdigläst och de historiska bevisen så att säga framlagts, spelar det kanske ingen roll att man tar ett tydligt avståndstagande om boken mellan raderna förmedlar en annan syn.

9.3 Tidigare forskning

Hur förhåller sig då uppsatsens resultat till tidigare forskning på läromedel om synen på andra kulturer och västerlandet? Härenstam, Marknäs, Andersson, Runfors och Palmberg har alla kommit

fram till att synen som förmedlas av den svenska skolan på Europa och andra folk/kulturer utanför västerlandet är en eurocentrisk syn. Trots att saker och ting har förbättrats förmedlar fortfarande de svenska läroböckerna en stereotyp bild av afrikaner och muslimer som bekräftar och befäster en uppdelning i ”vi” och ”dom” (Härenstam, Marknäs, Nordgren och Palmberg). ”Vi” och ”dom” är även den synen som förmedlas i de historieböcker som konsekvent underlåter att diskutera frågan om västerlandets uppsving och därmed lämnar eleverna inga andra alternativ än att anta att Europa var överlägset. Att Europa framställs som överlägset ”de andra” i samhällskunskapsböcker (Anderssons undersökning) ligger alltså även det helt i linje med den här undersökningens resultat. Runfors har visat att den svenska skolan inte är så mångkulturell som den tror att den är. Västerländska värderingar och normer får konsekvent företräde framför den mångkulturalism som den svenska skolan säger sig stå för. Hennes resultat bekräftas även det i den här undersökningen.

9.4 Varför ser det ut som det gör i läroböckerna?

Varför är det då så här? Varför diskuteras inte frågan om västerlandets uppsving i böckerna när den borde det? Ett svar kan vara det som Holmen kommer fram till i sin undersökning: Läroboksförfattare skriver i stor utsträckning av sina föregångare. Med det menas inte att de gör det ordagrant, men jag tror att det finns en konsensus på marknaden om vilket upplägg man vill ha på läroböcker. Alla aktörer som är involverade i läroboksprocessen: Författare, förlag, skolor, lärare, politiker, kanske även elever och föräldrar är ganska överens om detta, tror jag. Gunilla Svingby visar ju i sin undersökning hur lärare i hög utsträckning är nöjda med läroböckerna. Detta läroboksupplägg fokuserar på vissa aspekter samt en viss typ av sekvensering av materialet. Jag tror det innebär att den typen av syntesfrågor som den här uppsatsen behandlar inte får plats inom det rådande historialäroboksparadigmet.

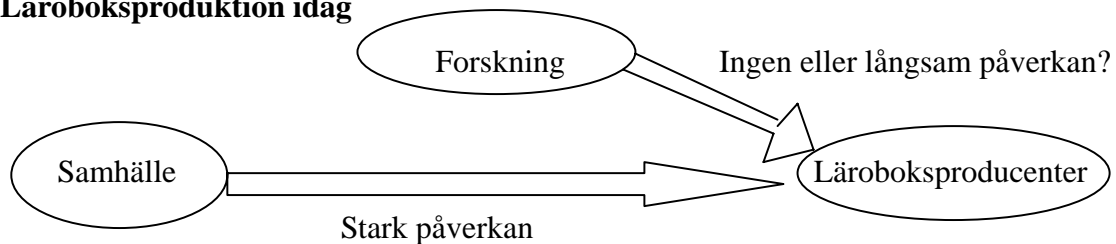
En annan möjlighet kan vara att förlagen och författarna inte håller sig uppdaterade med modern forskning, så som Långström visade. De nyare omvärderingar som har fått genomslag på senare år, som de geografiska förklaringarna eller världssystemteori, har förlagen och författarna kanske helt missat på grund av denna negligering. Detta blir ju extra tydligt när de hävder att de inte har någon koll på utländsk forskning. Det är naturligtvis orimligt i sig men för övrigt är det också en ganska dålig ursäkt därför att forskningen kring ”det europeiska miraklet” har pågått i många årtionden. Att förlagen inte håller sig uppdaterade med modern forskning är allvarligt, men jag tror inte att det är huvudanledningen till att västerlandets uppsving marginaliseras i böckerna.

Ytterligare en förklaring skulle kunna vara att frågan om västerlandets uppsving anses vara alltför komplicerad och politiskt laddad för att diskutera i en lärobok. Författarna kanske upplever att forskningssamhället är kluvet och vill därför inte ta i frågan. Eller så menar de att den är för kontroversiell och av den anledningen inte vill ta upp den. De eurocentriska förklaringarna har

dominerat forskningen fram till nyligen och därför kanske de författare, förlag och andra aktörer som för länge sedan skapade historielärobokskonsensus inte ansåg att det var en lämplig fråga att ta upp, helt enkelt på grund av att man inte ville stöta sig med den stora minoriteten invandrare i Sverige eller andra. En sådan utveckling skulle dock motsägas av att läroböcker för i tiden var ännu mer eurocentriska (se Härenstam, Palmberg). Det kan dock vara frågan om parallella motstridiga utvecklingprocesser. Holmen visade ju att läroböcker är väldigt känsliga för vad som är politiskt korrekt i ett samhälle. Även om författarna förr i tiden förmedlade en eurocentrisk syn kanske de inte explicit ville diskutera denna fråga för att det uppfattades för känsligt på det området.

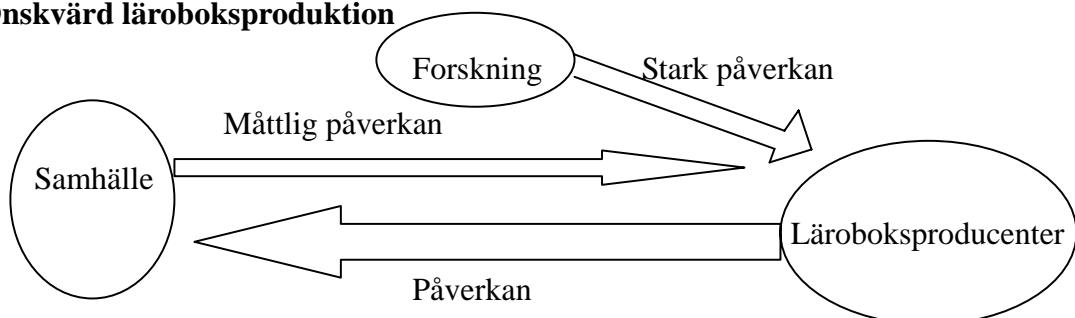
Holmens resultat manar också till förtröstan inför framtiden. I en alltmer globaliserad värld kommer frågan om de historiska orsakerna till varför det finns fattiga och rika länder att aktualiseras alltmer. Indiens och Kinas ekonomiska frammarsch kommer att skapa intresse för deras ursprung och varför de inte har "slagit igenom" tidigare. Om ett samhällsklimat förändras politiskt kommer läroboksförfattarna, som Holmen visade, att följa den rådande trenden och diskutera de frågor och aspekter som samhället efterfrågar. Även om det är bra att det så att säga "ordnar sig" på sikt i den här frågan, kan man fråga sig om utvecklingsprocessen är önskvärd. Holmen och Långström tecknar en bild av lärobokstillkomst som ser ut så här:

Figur 9.1 Läroboksproduktion idag

Vad som är politiskt korrekt dikterar alltså villkoren för vad som står i läroböckerna, medan forskningen ignoreras. En önskvärd process för lärobokstillkomst ser snarare ut så här:

Figur 9.2 Önskvärd läroboksproduktion

Jag menar att det som står i läroböcker i skolan skall vara baserat på forskning och inte traditioner, konjunkturer, personliga åsikter osv. Detta får man även om man baserar sin lärobok på forskning, därför att inget forskningsresultat kan sägas vara helt värderingsbefriat, eller fritt från samhällelig påverkan. Det skall den inte heller vara, men man kan åtminstone säga att om man baserar sin

lärobok på forskning kan resultatet uppnå en högre grad av objektivitet. Samhället är alltid en del av läroböckerna så en viss påverkan kan accepteras och har sin plats i läroboksproduktionen.

Under mitt arbete med historialäroböcker har jag tyckt mig observera ett visst mönster i böckernas upplägg. Det går ut på att man i mycket hög utsträckning vill berätta historien ”*wie es eigentlich gewesen ist*” som Leopold von Ranke uttryckte det. Det vill säga ”så som det verkligen gick till”. Det är inte frågan om att visa på olika möjliga tolkningar, eller att det finns motstridiga uppfattningar. Man vill berätta en enda berättelse på det sättet ”det hände”. Jag tror att detta kan ifrågasättas. Historia upplevs av olika aktörer på olika sätt, och den dimensionen går förlorad för eleverna. Motivet för detta tillvägagångssätt förmodar jag vara att det anses vara för svårt eller komplicerat att diskutera olika möjliga förklaringar. Jag har svårt att förstå denna inställning. Historiaböcker bör vara mer ifrågasättande och problematiserande. Det skulle visa att det finns olika sätt att betrakta historien och ge eleverna en fördjupad förståelse för kursplanens mål att *skapa sammanhang och bakgrund för individer och samhällen*. Läroboken *Sekvens* använder sig av en modell som går under rubriken *Två sätt att förklara*. Jag tycker att den typen av förklaringsmodeller skulle användas mycket mer.

9.5 Avslutning

Jag har argumenterat för att världssystemteori och geografi är de teorier som bäst kan förklara västlandets uppsving. Detta är en åsikt baserat på vad jag uppfattar som viktigt och sannolikt. Teorin om världen som ett system och västerlandets uppsving som mer eller mindre en tillfällighet har ett stort förklaringsvärde och dessutom en attraktionskraft i att den kan tilltala alla folkgrupper och inte lämnar någon med en känsla av att de kommer ifrån en region där invånarna var efterblivna. Därför tror jag att världssystemteori och geografiteori bör finnas med i läroböckerna. Därmed inte sagt att vi skall utesluta de eurocentriska förklaringarna. De beskriver viktiga processer som pågick i Europa. Men vi kan inte bara luta oss mot dem. Det vore troligtvis att utelämna en viktig del av helhets-sammanhangen i historien.

I slutändan handlar det om att vi alla försöker förstå historien. Det spelar ingen roll om vi är lärare, universitetsanställda eller gymnasieelever. Alla konstruerar den bild av historien som som vi upplever som rimlig baserat på vad vi vet om historien och vad vi ser omkring oss idag. I den mån är vi alla små vetenskapsmän som skriver synteshistoria. Vi försöker alla hitta de ”rätta” historiska pusselbitarna och tvinga in dem i det stora pusslet: verkligheten. Att skapa sammanhang för de många komplexa problem och frågeställningar som samhället erbjuder med hjälp av historien, är något som varje individ gör undermedvetet eller medvetet. Låt oss se till att våra elever gör det mer medvetet än undermedvetet, och därmed se till att färga de blinda fläckar som till exempel *the Bell curve* eller andra ovetenskapliga föreställningar annars gärna gör.

Referenser

Litteratur

- Andersson, E. 2005. *Den europeiska diskursen skildrad i läroböcker i samhällskunskap A* Examensarbete 10 p. Lärarprogrammet. Institutionen för pedagogik och didaktik. Göteborgs universitet.
- Bergström mfl. 2000 *Textens mening och makt* Studentlitteratur
- Bengtsson, Jesper. 2006. *Burma – En resa i diktaturens skugga* Månocket
- Darwin, Charles. 2005. *On the origin of species*. Natur och Kultur
- Diamond ,Jared. 1997. *Vete, vapen och virus* Nordstedts Förlag.
- Ekström Simon (red). 2006. *Fängslande frihet i Orienten i Sverige* Studentlitteratur
- Emilsson, Örjan. 1996. *Sweden and the European miracles* Ekonomisk-historia institutionen Göteborgs universitet
- Herrstein mfl. 1994. *the Bell Curve*. the Free press.
- Holmen, Janne. 2006. *Den politiska läroboken* Uppsala universitet
- Härenstam, Kjell. 1993. *Skolboksislam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborgs universitet: Pedagogiska institutionen
- Jacoby, Russel. 1995. *the Bell Curve Debate*. Times books.
- Landes David. 2000. *Nationers välstånd och fattigdom – varför vissa länder är rika och andra fattiga* Prisma
- Lundgren, Ulf P. 1982. *Läroplaner och läromedel*. Inst. för pedagogik, Högsk. för lärarutbildning
- Marks, Robert B. 2004. *Den moderna världens ursprung* Arkiv förlag
- Mckay mfl. 2004. *A history of world socities*. Houghton Mifflin Company
- Palmberg, Mai. 2000. *Afrikabild för partnerskap*. Elanders Gotab
- Said, Edvard. 1997. *Orientalism*. Månocket
- Weber, Max. 2001. *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Routledge

Artiklar

- Rushton, Phillipe i *Population & Environment* ; 1999 Volume 21, Number 1 / September
- Blaut, James i *Geographical Review*. 1999. Vol. 89. Issue 3
- Långström, Sture *Är förlagen ointresserade av forskning och framtiden?* i *Manus* 1998:4

Internet

Kursplanen i historia:

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0708&infotyp=8&skolform=21&id=HI&extraId=2008-05-08>

Källor

Alm Lars-Göran 2007 *Milstolpar – Historia A Natur och Kultur*

Almgren Hans 2007 *Alla tiders historia Maxi* Gleerups förlag

Elm Sten och Thulin Birgitta 2007 *Historia A*. Interskol

Sandberg mfl 2001 *EPOS* Almqvist & Wiksell

Öhman Krister 2007 *Sekvens Historia A Natur och Kultur*